

HİDAYET-DALÂLET VE İNSANIN SORUMLULUĞU

Dr.Mehmet BULUT *

GİRİŞ

Hidâyet-dalâlet meselesi, bir yandan yüce Allah'ın iradesi ve ilahî takdirle, diğer yandan insanın iradesi ve dolayısıyla sorumluluğu ile ilgili bir konu olduğundan ötedenberi insanların çokca ilgisini çekmiştir.¹

Bazı insanlar, hidâyet-dalâlet konusunda insanın irade ve sorumluluğunu görmezlikten gelerek "cebr" inancına saplanmış, bazıları da bunun, tamamen insan iradesine bağlı olduğunu ileriye sürerek ilahî takdiri görmezlikten gelebilmiştir. Her iki düşünce sahipleri de görüşlerini Kur'an ayetlerine dayandırmaktadır. Kur'an ayetlerinde bir zıtlık olmadığına göre bu konudaki düşünce farklılığı nereden kaynaklanıyor? Elbette, Kur'an ayetlerini anlama ve yorumlama farklılığından kaynaklanıyor. Kur'an ayetleri incelendiği takdirde hidâyet-dalâlet konusunda bazı ayetlerin, bunun, Allah'dan olduğunu, bazı ayetlerin de kuldan olduğunu belirttiğini görüyoruz. Halbuki iki görüşde de aşırılıklar vardır. O halde Kur'an ayetlerini doğru bir şekilde yorumlayarak hidâyet-dalâlet konusunu açıklığa kavuşturmak mümkündür. İşte biz bu araştırmamızda bunu gerçekleştirmeye çalıştık.

Konu ile ilgili ayetlerin incelenmesine geçmeden önce hidâyet ve dalâlet kelimelerinin anlamı üzerinde duralım.

1) Bu konuda Cihat Tunç'un "*İslam Dinine Göre Hidâyet ve Dalâlet*", Erciyes Ün. İlahiyat Fak. Dergisi, Sayı:6,(Kayseri,1989), s.25-41 ve Emrullah Yüksel'in "*Kur'an-ı Kerim'de Hidâyet ve Dalâlet Anlayışı*" Atatürk Ün. İlahiyat Fak. Dergisi, Sayı:7,(İstanbul,1986), s.87-107 adlı makaleleri vardır.

A- HİDAYETİN ANLAMI

1) Sözlük Anlamı:

Aslında, "yumuşaklıkla istenilene ulaştırarak yolu göstermek ve buldurmak" anlamından alınan hidâyet ² sözlükte; "yol göstermek; doğru yolu göstermek, açıklamak, öğretmek; doğru yola girmek; doğru yola götürmek vb." anlamlara gelir.³

Hidâyet kelimesi arapçada bazan lâzım (geçişsiz) olarak kullanılır. O takdirde "dalâl" in zıddı olup, "istenilene ulaştırarak yolu bulma" anlamına gelir. Bazan da müteaddî (geçişli) olarak kullanılır. Bu takdirde de "idlâl" in karşılığı olup, "istenilene ulaştırarak yolu, doğru yolu gösterme ve buldurma" anlamına gelir.⁴

İbnu'l-Cevzî(ö.597/1200), Kur'an'da hidayet in yirmi dört anlamda kullanıldığını bildirmektedir ki şunlardır: Beyan, İslam dini, iman, dua, irfan, irşad, Hz. Muhammed'in peygamberliği, Kur'an, Tevrat, tevhid, sünnet, ilham, islah, rasûl, basiretli olma, delil, öğretme, fazilet, öne geçirme, İslam üzere ölme, sevab, zikir, doğru, sebat.⁵

2)Terim Anlamı:

Ehl-i Sünnete göre hidayet; "Allah'ın, kulda, ihtidayı yaratmasıdır."⁶ Burada ihtida; "doğru yolu bulmak, yani iman ederek Cennet'e giden yola ulaşmak" anlamındadır.

Hidâyet, "yaratma" anlamında sadece Allah'a izafe edilir. "Doğru yolu bulma, doğru yola girme" anlamında kullara da izafe edilir. "Hidayete sebep olma ve hidayete çağırma" anlamında Hz. Peygamber ve Kur'an hakkında da kullanılır.⁷ Demek ki hidayet, hakiki anlamda Allah için, mecâzen Hz. Peygamber ve Kur'an hakkında kullanılıyor.⁸ Bir fiil, tek yönden hem Allah'a ve hem de başkasına izafe edilemez. Ama başka başka yönlerden izafe edilebilir.⁹

2) Bk.Rağıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'an*, Beyrut, Daru'l-Ma'rife, ts.,s.538; Asım Efendi, *Kamûs Terc. Okyanus*,(İstanbul), Takvimhane-i Amire Mtb.,1277 h.,III,954.

3)İbn Manzûr, *Lisanu'l-arab*,Beyrut,1389/1970,III,787.

4) Sa'deddîn et-Taftazânî,*Şerhu'l-Makasid*,Beyrut,Alemu'l-kütüb.Yay.,1409/1989, IV, 310.

5) Abdurrahman İbnu'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yûni'n-Nevâzir*, Thk. Muhammed Abdül-Kerim Kâzım er-Râdî, Beyrut, 1405/1985, s. 625-630. Hidayetin Kur'ân'da çeşitli kullanılışları için ayrıca bkz. Rağıb el-İsfahânî, a.g.e., s. 538; E. Yüksel a.g.m., s. 87.

6)Bk. Nüreddin es-Sâbûnî, *el-Bidâye fî usuûli'd-din*. Thk. Bekir Topaloğlu, Ankara, Diyanet İşleri Başk. Yay., 1979, s. 79

7) Bk. eş-Şûrâ, 42/52, el-İsrâ, 17/9

8) S. et-Taftâzânî, a.g.e., IV, 310.

9) Bk. N.es-Sâbûnî, a.g.e., s. 79.

3) Hedâ (هَدَى) Fiilinden Türeyen Bazı Kelimeler:

a) Hüdâ (هُدًى): Kur'an-ı Kerim'de hüdâ ve hidâyet kelimeleri eş anlamlı olarak kullanılır. ¹⁰ Ancak hüdâ kelimesi, -hidâyetten farklı olarak- sırf Allah'a izafetle kullanılır. ¹¹

b) Mühtedî (مُهْتَدِي): Sözlükte ihtidâ; "doğru yolu bulmak, birisinin dalâlet ve irşadını kabul ederek doğru yola girmek" anlamındadır. ¹² Mühtedî de; "hidâyete eren, doğru yolu bulan, doğru yola giren" anlamındadır. ¹³ Zamanımızda mühtedî daha ziyade "başka bir dinden İslam dinine girenler" hakkında kullanılmaktadır.

c) Mehdî (مَهْدِي): Sözlükte; "Allah'ın, Hakka hidâyet ettiği" anlamındadır. Terim olarak ise; "Hz. Peygamber'in, âhir zamanda geleceğini müjdelediği; insanların hidâyete ermesine vesile olacak kişi" olarak kullanılması yaygındır. ¹⁴

d) Hadî (هَادِي): Sözlükte; "doğru yolu gösteren, hidâyet edici, delil, mürşid" anlamına gelir. Allah'ın en güzel isimlerinden (esma-i hüsnâ'dan) biridir. "Rabliğini ikrar edinceye kadar kullarına marifetinin yolunu gösteren ve öğretti" anlamındadır. ¹⁵

B- DALALETİN ANLAMİ

1) Sözlük Anlamı:

Dalâlet, sözlükte; "yoldan sapmak, doğru yoldan sapmak; Hak'dan sapmak; azmak; yol yitirmek; yitirmek, kaybolmak, bir şeyi yitirmek, kaybetmek; ölmek, helak olmak, toprak olmak; unutmak, hata etmek; gizlenmek; evi, yeri, yurdu bilememek, bulamamak; mahvolmak; batıl olmak; yolsuzluk vb." anlamlara gelir. Hidâyet ve reşâdın zıddıdır. ¹⁶

İbnu'l-Cevzî (ö.597/1200), dalâletin Kur'an'da on anlamda kullanıldığını bildirmektedir ki şunlardır: Doğru yoldan sapmak, sapıklığına hükmetmek, şakîlik, batıl olmak, zarar, hata, helak, unutma, cahillik, hidayetin zıddı. ¹⁷

2) Terim Anlamı:

Dalâlet; "doğru yoldan bilerek veya bilmeyerek az veya çok saptmaya" denir. Hi-

10) Meselâ bk. el-Bakara, 2/2, 5,38; el-En'âm, 6/35; en-Nahl, 16/37.

11)Bk. Râgıb el-İsfahânî, a.g.e., s. 541.

12)Asım Efendi, a.g.e.,III,954.

13)Bk.Râgıb,a.g.e.,s.541.

14) İbnu'l-Esir,*en-Nihaye fî garîbi'l-hadîs*,Kahire,1385/1965,V,254. Avni İlhan'ın "Mehdîlik" adlı bir eseri vardır. (İstanbul,Beyan Yayınları,1993).

15) İbnu'l-Esir,a.g.e.,V,253; Asım Efendi,a.g.e.,III,954.

16) İbn Manzûr, a.g.e.,II,544; Asım Efendi, a.g.e.,III,267.

17) Bk. İbnu'l-Cevzî, a.g.e.,s.406-409.

dayetin zıddı olup doğru yoldan dönmektir.¹⁸

3) Dalle (دال) 'den Türeyen Bazı kelimeler:

a) Dalâlet (دلالة): Dalâletle aynı anlamdadır. Hüdâ ve hidâyetin karşılığı olup "kas-den veya hataen doğru yoldan sapmaya" denir. Türkçedeki, "sapmak, sapıklık, sapkınlık" dediğimiz şeydir. Dalâl, bazan gafletten, şaşkınlıktan doğar; çoğunlukla da şaşkınlık onu takip eder. Sonra, yitmeye ve telef olmaya sebep olur. Esasen maddî yoldan sapmaktır; sonra manevî konularda ve aklî meselelerde kullanılır olmuştur. Türkçede, dindeki sapmaya, "dalalet ve sapkınlık"; akıl ve sözdeki sapmaya, "dalal ve sapıklık" denir.¹⁹

b) İdlâl (إدلال): "İstenilene kavuşamamak; sapık yapmak, saptırmak, sapık bulmak; bir şeyi yere gömmek, saklamak; bir şeyi kaybetmek, yitirmek; helâk etmek vb." anlamlara gelir. ²⁰ Allah'ın idlâli, dalaleti (küfrü) yaratmasıdır.²¹

İdlâl, ihtiyârıyla kulda dalâleti yaratması bakımından Allah'a nisbet edildiği gibi, sebep olması ve daveti bakımından (mecazen) şeytana ve puta da nisbet edilir.²²

c) Tadiîl (تذليل): "Bir insanı azdırmak ve saptırmaktır."²³

d) Dall (دال): "Sapık, Allah'ın dininden sapan" demektir.²⁴

Hidâyet ve dalâlet kelimeleri çeşitli anlamlarıyla Kur'an-ı Kerim'de kullanılmaktadır. Bizim amacımız bu kelimelerin Kur'an'da kullanılış şekilleri olmadığından bu konu üzerinde fazla durmayacağız.²⁵

I- HİDAYET - DALALETLE DOĞRUDAN İLGİLİ AYETLER

A- HİDAYET VE DALALETİN ALLAH'A İZAFESİ

Bazı ayetler, hidâyet ve dalâletin Allah'dan olduğunu bildirir. Mesela:

مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضِلِّ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ (الاعراف ١٧٨/٧)

=Allah, kimi hidayete erdirirse, doğru yolu bulan odur. Kimi de saptırırsa, işte onlar ziyana uğrayanlardır."(el-A'raf,7/178).

18) Bk.Rağıb, a.g.e., s.297,298.

19) Bk. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, Çelik-Şûra Neşri, ts., I, 133.

20) Bk.İbn Manzûr, a.g.e., II, 545; Asım Efendi, a.g.e., III, 267.

21) Bk.Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, *Makalatü'l-İslâmiyyîn*, Tsh.Hellmut Ritter, Wiesbaden, Franz Steiner Yayınevi, 1400/1980, s.262; N.es-Sabûnî, a.g.e., s.79; S.et-Taftazanî, a.g.e., IV, 309.

22) Bk.en-Nisa', 4/119; İbrahîm, 14/36.

23) Bk.İbn Manzûr, a.g.e., II, 545; Asım Efendi, a.g.e., III, 267.

24) Bk.İbnu'l-Esîr, a.g.e., III, 97-98.

25) Geniş bilgi için bk.Rağıb, a.g.e., s.297,541; E.Yüksel, a.g.m., s.87.

"وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَبِهِدِّ السُّبْحَةِ وَمَنْ يَضِلَّ فَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ أَوْكِيًا مِنْ دُونِهِ" =Allah kime hidâyet verirse, işte doğru yolu bulan odur. Kimi de saptırırsa, artık onlara, Allah'tan başka dost olacak kimseler bulamazsın"(el-İsra',17/97).

"وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَبِهِدِّ السُّبْحَةِ وَمَنْ يَضِلَّ فَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ أَوْكِيًا مِنْ دُونِهِ" = Allah, kime hidâyet ederse, işte o, Hakka ulaşmıştır. Kimi de saptırırsa, artık onu doğruya yöneltecek bir dost bulamazsın (el-Kehf, 18/17)

وَمَنْ يَضِلَّ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ . وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُضِلٍّ

=Allah, kimi saptırırsa artık onun yolunu doğrultucu biri yoktur. Allah, kime de hidâyet ederse, artık onu saptıracak yoktur."(ez-Zümer,39/36-37).

Bu ve benzeri ayetler, hidâyet ve dalâletin Allah'dan olduğunu bildirdiği gibi, aynı zamanda Allah'ın hidayetinin herkesi kapsamadığını, bazı insanları kapsadığını ve insanın ihtidası için Allah'ın hidayetinin gerekliliğini bildirmektedir.²⁶ Cebriyye, görüşünü bu ve benzeri ayetlere dayandırmaktadır.²⁷

B- HİDAYET VE DALALETİN KULA İZAFESİ

Bazı ayetler de insanın ihtidasının (doğru yolu bulmasının) ve dalaletinin (doğru yoldan sapmasının), insanın iradesi ve tercihi ile olduğunu bildirir. Mesela:

مَنْ اهْتَدَى فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا

= Kim hidayeti kabul ederse, ancak kendi faydası için hidayeti seçmiş olur. Kim de saparsa, kendi zararına sapmış olur."(Yûnus,10/108; Ayrıca bk. el-İsra',17/15, ez-Zümer,39/41).

Bu ve benzeri ayetler ise insanın hidâyet ve dalâletinin onun iradesi dahilinde olduğunu bildirmektedir. Ancak Allah, ihtida edenlere hidâyetlerini artırır. Nitekim, "İhtida edenlere (hidayeti kabul edenlere) Allah, hidâyetlerini artırır ve takvalarını verir (Cehennemden nasıl koruacaklarını öğretir)"(Muhammed,47/17) buyrulur. Bu tür ayetlere istinad eden Mûtezile de Allah'ın kulda hidâyet ve dalâlet yaratmadığını, bunların tamamen kula ait fiiller olduğunu ileri sürer.²⁸

Cebriyye ve Mûtezile mezhepleri hidâyet ve dalâlet konusunda iki aşırı görüşü temsil ederler. Buna karşılık Ehl-i Sünnet, bu iki aşırı görüşün ortasında yer almıştır.

Şimdi bu konudaki mezheplerin görüşlerini ele alalım.

26)Bk.Kadî Beydavî,Tefsir (Envaru't-tenzil),Kahire,Mektebetü'l-Meşhed el-Hüseynî Yay., 1964, I,205.

27) Bk.Fahreddin er-Razî, et-Tefsiru'l-kebir(Mefâtihu'l-ğayb),İstanbul,Matbaa-i Amire,1307 h., I,355.

28) Bk.F.er-Razî, a.g.e.,V,49.

1) Cebriyye Görüşü

Cebriyye, hidâyet ve dalâletin Allah'tan olduğunu bildiren ayetlere (bk.el-A'raf,7/178, el-İsra',17/97, el-Kehf,18/17, ez-Zümer,39/36-37 vb.) dayanarak hidâyet ve dalâleti Allah'ın yarattığını, bu hususta kulun iradesinin bir rolünün olmadığını iddia eder ki bu görüş -kulun sorumluluğunu ortadan kaldırdığı için- sünnî ve mûtezilî alimlerce makbul sayılmaz. Nitekim Fahreddin er-Razî(ö.606/1209), Cebriyye'nin görüşünü şu delillerle çürütmeye çalışır:

1) Eğer Allah, kulunda dalaleti yaratıp da sonra onu imanla mükellef tutacak ol- saydı, birbirine zıt iki şeyi birleştirmeyi teklif etmiş olurdu ki bu mümkün değildir. "Allah, kullarına zulmetmez"(Al-i İmran,3/182, el-Enfâl,8/51, el-Hacc,22/10), "Al- lah, kimseye güç yetireceğinden başkasını yüklemez"(el-Bakara,2/286), "O (Allah), din hususunda üzerinize hiç bir zorluk yükledi"(el-Hacc,22/78) ayetleri, Cebriyye görüşünü geçersiz kılar.

2) Eğer Allah, kulları hakkında dalâleti yaratıp da onları imândan men etmiş ol- saydı, peygamberler göndermez, kitaplar indirmezdi. Zira bir şeyin husûlü imkansız- sa, onu elde etmeye çalışmak abesdir, ahmaklıktır.

3) Allah, İblis'i ve yandaşlarını, insanları dinden saptırdıkları için kötölemiş ve kullarına, onlardan uzaklaşmalarını ve Allah'a sığınmalarını emretmiştir.(Bk.el-Fe- lak,113/1-5,en-Nâs,114/1-6, el-Mü'minûn,23/97,en-Nahl,16/98). Böyle iken, her halde şeytanın dinden saptırması gibi Allah'ın kullarını saptırması düşünülemez. Aksi takdirde -hâşâ- Allah'ın da kötülenmesi gerekecekti ki bu, imkansızdır.

4) Yine yüce Allah, dinden saptırmayı Firavun'a (bk.Taha,20/79) ve Samirîye (bk.Tâhâ,20/85) izafe etmiş, onları kötölemiş ve kendi yolundan sapanlara da şiddetli bir şekilde azap edileceğini haber vermiştir (bk.Sad,38/26). İnsanları dinden saptıran ya İblis, Firavun, Samirî vb.dir veya Allah'tır. Yahutta Onlar bu konuda Allah ile ortakdırlar. Buna göre, eğer Allah saptırdı da onları kötülüyorsa, yapmadıkları şeyden dolayı Allah'ın onları kötülenmesi imkansızdır. Eğer saptırma işini Allah ile ortaklaşa yaptılarsa; yine Allah'ın, ortak olduğu bir konuda başkasını kötülenmesi imkansızdır. Demek ki dinden saptırma anlamında idlâlin (dalâleti yaratmanın) Allah'a izafesi doğru değildir.

5) Yüce Allah, pek çok ayette, dalâleti, asilere nisbet ederek zikretmiştir (bk.el- Bakara,2/26,264, İbrahim,14/27, Mü'min,40/28,34). O halde dalaletin Allah'a izafesi mümkün değildir.²⁹

Fahreddin er-Razî, idlalin, "küfür ve dalaleti yaratma" anlamında Allah'a izâfesini caiz görmez. İdlalin; "batıla çağırarak, rağbet ettirmek ve batılın çirkinliğini gizlemeye çalışmak" anlamlarına gelmesinden hareket ederek şöyle tevîl edilmesi gerektiğini belirtir:

29) F.er-Razî,a.g.e.,I,355-357.

1) Kul, ihtiyarıyla sapar, ama, putlar sapmaya sebep olduğu için "putlar saptırdı" denir. "Ya Rabbi! onlar (putlar) insanlardan bir çoğunu saptırdı"(İbrahim,14/36) âyetinde olduğu gibi. Nitekim putların saptırma gücünün olmadığı bilinmektedir.

2) Dalâlet, "azap etme" anlamındadır. (Bk.el-Kamer,54/47-48, el-Mü'min,40/71-74) ayetlerinde olduğu gibi.

3) İdlal, "helak ve iptal etmek" anlamlarına gelir. (Bk.Muhammed,47/1, es-Secde,32/10) ayetlerinde olduğu gibi.³⁰

2) Mutezile Görüşü

Mûtezile, -adalet prensibi gereği-, Allah'a zulüm isnadının önlenmesi ve ilahî adaletin gerçekleşmesi noktasından hareketle, kulların fiillerinin Allah tarafından yaratılmadığını ileriye sürer.³¹ Mûtezile'ye göre, kulların fiillerini Allah yaratmış olsaydı, kullar, fiillerinden dolayı medhe, zemme, sevâba, ikâba hak kazanmazlardı.³² Kulun fiili, Allah'ın yaratmasıyla olsaydı, ona, rıza gerekirdi. Bu fiil, küfür olunca, küfre de rıza gerekirdi. Halbuki küfre rıza küfürdür.³³

Mûtezile'ye göre, imân ve küfür, kulun fiilidir ve onun ihtiyarındadır. Aksi takdirde kul; "Sen bizim için iman yaratmadın, küfür yarattın, imânı bizden engelledin" diyebilecektir. Halbuki böyle demesi imkansızdır. O halde iman ve küfrü Allah yaratmaz.³⁴

Mûtezile, hidâyet ve dalâlet konusunda da aynı mantıkla hareket etmekte ve Allah'ın idlalini mecaza hamletmekte ve "dalaleti yaratma" olarak düşünmemektedir.³⁵ Mûtezile'ye göre hidâyet; "doğru yolu açıklama, doğru yola çağırma, doğru yolu gösterme"dir. İdlâl ve dalâlet de; "sapık diye adlandırmak; sapıklığına hükmetmek; sapık bulmak; Allah'ın, kâfirlerin dalalette olduğunu bildirmesi; kafirleri cezalandırması, helak etmesi; Allah'ın, yardımını terk etmesi"dir.³⁶

Mûtezile, Allah'ın, kâfirleri hidâyet edip etmemesi hususunda ikiye ayrıldı. Çoğunluğu; "Allah, kâfirleri hidâyet etti de onlar ihtidâ etmediler. Onlara tâat gücü verdi de onlar bundan yararlanmadılar" görüşünü benimsedi. Bir kısmı da, "açıklamak

30) Bk.F.er-Razî,a.g.e.,I,358-359.

31) Bk.Kadî Abdülcebbar,Şerhu'l-usûli'l-hamse,Kahire,Mektebetü Vehbe, Thk. Dr. Abdülkerim Osman,1384/1965,s.775-776.

32) Bk.K.Abdülcebbar,a.g.e.,s.771,778.

33) Bk.K.Abdülcebbar,a.g.e.,s.771.

34) Bk.K.Abdülcebbar,a.g.e.,s.361.

35) Bk.Cârullah ez-Zemahşerî,*el-Keşşâf*,Beyrut,ts.,I,26-27.

36) Bk.E.H.el-Eş'arî,a.g.e.,s.261-262; Abdülkâhir el-Bağdâdî,*K.Usûli'd-dîn*,Beyrut, Daru'l-kütüb, 1401/1981,s.141;N.es-Sabûnî,a.g.e.,s.79;S.et-Taftâzânî, a.g.e., IV,309.

ve delâlet etmek suretiyle bile olsa Allah, kafirleri hidâyet etmedi" görüşünü benimsemi. Zira, kabul edene, İbis'in daveti, idlal olduğu gibi; kabul edene, Allah'ın daveti ve beyanı da hidayettir.³⁷

Mûtezile'den, Allah'ın, kâfirlere, "açıklamak ve delalet etmekle" genel hidayette bulunduğu görüşünü benimseyenler de kendi aralarında ikiye ayrıldılar. Bir kısmı, "Allah'ın, mü'minleri, mühtedîler ismi vererek ve mühtedî olduklarına hükmederek hidâyet etmesini" caiz görenlerdir. Bunlar, Allah'ın, mü'minlere, imanları sebebiyle artırdığı fayda ve lütufları hidâyet olarak değerlendirir. Diğer bir kısmı da, "Allah'ın isimlendirmek ve hükmetmekle hidâyet etmesini" kabul etmez. Fakat, bütün insanlara açıklamak ve göstermekle hidâyet etmesini kabul ederler. Bu, mü'minlere, lütf ziyadesiyle hidayettir. Dünyada sevap vermekle, ahirette Cennet'e koymakla hidayettir.³⁸

Mûtezile mezhebinde iken onu terk eden ve Ehl-i Sünnet ilm-i kelâmının öncülerinden sayılan Ebu'l-Hasan el-Eş'arî(ö.324/936) ve onun takipçileri Kadî Ebû Bekr el-Bakillânî(ö.403/1013), İmamu'l-Harameyn Ebu'l-Mealî el-Cüveynî(ö.478/1085) gibi eş'arî kelimcilerle, Ebû Mansûr el-Mâtürîdî(ö.333/944) ve takipçileri Ebu'l-Muîn en-Nesefî(ö.508/1114) ve Nûreddin es-Sabûnî(ö.580/1184) vb. matürîdî kelimciler Mûtezile görüşünü şu noktalardan eleştirmişlerdir:

1) Yüce Allah; "Bu, doğruluğu şüphe göttürmeyen ve müttakîlere hidâyet olan bir kitabdır"(el-Bakara,2/1-2) buyurarak, Kur'an'ın müttakîlere hidâyet olduğunu; "inanmayanların kulaklarında bir ağırlık vardır ve (Kur'an) onlara karşı bir körlüktür"(Fussilet,41/44) buyurarak Kur'an'ın kafirlere bir körlük (kapalı) olduğunu bildiriyor.

Yüce Allah'ın, "Kur'an, şu kimseye hidâyetdir" dediği kimseye Kur'an, körlük olmaz. Kur'an'ın körlük olarak bildirdiği kimselere de Kur'an hidâyet olmaz.³⁹

Allah'ın imâna çağırması; kabul eden etmeyen herkes için hidâyetdir. İblis'in küfre çağırması da kabul eden etmeyen için idlaldır. İblis'in dâvetini mü'minler kabul etmemiş, kafirler kabul etmiştir ve bu, kâfirler için idlaldır. Allah'ın dâvetini de kafirler kabul etmemiş, mü'minler kabul etmiştir. Bu, onlar için hidâyetdir.⁴⁰

37) Bk.E.H.el-Eş'arî,a.g.e.,s.259-260. Burada bir zühûle veya tasnif hatasına işaret etmek istiyorum: Emrullah Yüksel, Kur'an-ı Kerim'de hidâyet ve dalâlet Anlayışı" adlı makalesinde Mûtezile'nin hidâyet anlayışını açıklarken "Allah'ın Kâfirlere Hidâyeti" başlığı altında Mûtezile görüşünü üç şıkta ele almış ve üçüncü c şıkında "Ehl-i isbat"ın görüşüne yer vermiştir. "Ehl-i isbat"ın, Ehl-i Sünnet'in selef alimleri ve hadisçilere verilen bir isim olduğu malum ise de yanlış anlamaları önlemek için bunun belirtilmesini görev telakki ettim.(Bk.a.g.m.,s.99)

38) Bk.E.H.el-Eş'arî,a.g.e.,s.260-261.

39) Bk.Ebu'l-Hasan el-Eş'arî,el-İbane an usûli'd-diyâne,Medîne,el-Câmiatü'l-İslamiyye,1975,s.55.

40) Bk.E.H.el-Eş'arî,el-İbane,s.56.

2) Yüce Allah'ın, "Allah onunla (misalle) bir çok kimseyi saptırır, bir çoklarını da hidâyet eder (yola getirir)"(el-Bakara,2/26) buyurması, herkesi hidâyet etmediğine delildir ki Mûtezile, Allah'ın herkesi hidâyet ettiğini ileri sürmektedir.

Kâfirler mahzuldürler (imândan mahrumdurlar). Mahzûl oldukları için imâna muvaffak değildirler. Zira kâfirin imana muvaffak olması câiz olunca, mü'min olması yani mü'min kabul edilmesi de câiz olur ki bu, mümkün değildir.⁴¹

Allah, kafirleri hidâyet etseydi, hidayeti bulurlardı. Hidâyet etmedi ve onlar da hidayete eremediler.⁴²

3) Mûtezile'nin, "Allah'ın kâfirleri idlâli, onları, dalâlette olmakla adlandırması ve dalaletlerine hükmetmesi" görüşünün, "Böylece Allah, kafirleri saptırır"(el-Mü'min, 40/74) ayetiyle yanlış olduğu ortaya çıkar. Zira, "اخذل"=saptırdı, demektir. "Sapık adını verdi, sapıklığına hükmetti" demek değildir.⁴³

Eğer hidâyet, "Allah'ın ihtidâyı yaratması" değil de, "doğru yolu açıklaması" olsaydı, bu konuda mü'min-kafir eşit olurdu. O halde hidâyet, Allah'dan tevfiq, ismet ve mefûnettir. Hidâyet, kâfir için olsaydı, o da mü'min gibi ihtida ederdi.⁴⁴ Davet, bütün insanlara olduğu halde, bazıları hidâyete kavuşuyor, bazıları dalalette kalıyor. Bu, hidayetin, "dâvet" olmadığını gösterir.⁴⁵

Allah'ın hidayeti ve idlali, insanların hidâyeti ve idlâli gibi değildir. Zira Allah, mü'minlere hidâyetiyle, onlara iyilikte bulunmuştur. Nitekim, "Onlar İslam'a girdiklerini senin başına kakıyorlar. De ki: "Müslümanlığınızı benim başıma kakmayın. Aksine, sizi imâna muvaffak ettiği için size Allah minnet eder. Eğer doğrulardan iseniz"(el-Hucurât,49/17) buyurulur. Eğer Allah'ın mü'minlere hidâyeti, "isimlendirme ve hüküm verme" olsaydı, bu minneti (iyiliği) kendi kendilerine yapmış olurlardı. Halbuki bu, mü'minlerin icmana zıddır.Şayet Allah'ın hidâyeti, "dâvet ve beyân" olsaydı, bazıları bazılarına böyle minnette bulunabilirlerdi. Yine bu da ittifak edilene zıddır. Allah'ın hidâyet ve dalâletini, Mûtezile'nin açıkladığı şekilde anlarsak, İblis'in, peygamberleri ve mü'minleri saptırdığını söylememiz gerekir. Zira İblis, onları dalâlete çağırıyor. Halbuki bunu söylemek mümkün değildir.⁴⁶

4) Hidâyetin ve dalâletin, "yaratma"nın dışında anlamları vardır. Hidâyeti sadece "dâvet"e hamletmek mümkün değildir. Zira yüce Allah, "hidâyet"le "dâvet"in arasını

41) Bk.E.H.el-Eş'arî,*el-İbâne*,s.56.

42) Bk.E.H.el-Eş'arî,*Makâlât*,s.260.

43) Bk.E.H.el-Eş'arî,*el-İbâne*,s.56-57.

44) Bk.Ebu'l-Berekât en-Nesefî,*Tefsiru'n-Nesefî(Medâriku't-tenzil)*,Beyrut,Dâru'l-kitâbi'l-arabî,ts., II,86.

45) Bk.es-Seyyid eş-Şerif el-Cürcanî,*Şerhu'l-Mevakuf*,İstanbul,Dâru'l-Hilâfe el-Kostantîniyye,1286 h.,s.525.

46) Ebû Bekr el-Bâkılânî,*K.et-Temhîd*,Beyrut,1957,s.336.

ayırmıştır. وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى دَارِ السَّلَامِ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ

= Allah, kullarını selam evine (Cennet'e) çağırıyor ve O, dilediğini hidâyet eder (doğru yola iletir)"(Yûnus,10/25) buyurarak hidâyeti hususî, daveti umûmî kılmıştır.⁴⁷

Ehl-i Sünnet'e göre hidâyet, "ihtidayı yaratma", idlal de, "dalaleti yaratma"dır. Kulları ve onların hidâyet-dalâlet türünden her türlü fiillerini Allah yaratır. Eğer hidâyet, Mûtezile'nin iddia ettiği gibi "davet ve beyan" olsaydı Hz.Peygamber herkesi dine davet ettiği ve dini herkese açıkladığı için herkesi ve her sevdiğini hidâyet etmesi gerekirdi. Halbuki yüce Allah, "(Rasûlüm) sen sevdiğini hidayete erdiremezsin; aksine Allah dilediğine hidâyet verir ve hidâyete girecek olanları en iyi O bilir"(el-Kasas,28/56) buyurur ki bu, Mûtezile düşüncesinin geçersizliğine delildir.⁴⁸

5) Eğer hidâyetten murad, "dâvet ve beyân" olsaydı, Allah'ın, imana çağırdığı ve kendine din yolunu açıkladığı herkesin sadrının meşrûh olması(göğsünün, kalbinin İslam'a açılması) gerekirdi. Halbuki yüce Allah'ın, "Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun göğsünü İslam'a açar. Kimi de saptırmak isterse onun göğsünü daraltır"(el-En'am,6/125) buyurması, bu iddianın geçersizliğine delildir.⁴⁹

6) Eğer idlâl, "isimlendirme ve hüküm" olsaydı, Hz. Peygamber, kâfirleri, "sapıklar" diye isimlendirdiği ve onların sapıklığına hükmettiği için, "Hz. Peygamber, kafirleri saptırdı" demek caiz olurdu. Yine, şeytanlar ve kafirler, peygamberleri ve mü'minleri "sapıklar" diye isimlendirdikleri için, "kâfirler ve şeytanlar, peygamberleri ve mü'minleri saptırdı" demek caiz olurdu. Halbuki bunlar câiz değildir. Yine, idlal; "dalalet üzerine cezalandırmak" olsaydı, hırsızlara ve zinakarlara ceza verenlere, "onları saptırdı" demek mümkün olurdu. Halbuki bu, mümkün değildir. Şu halde Mûtezile görüşü isabetli değildir.⁵⁰

Demek ki hidâyet ve dalâlet, yaratma açısından Allah'a ait, kesb açısından kula aittir. İnsanın, her istediğini, istediği zaman ve şekilde yapamaması da kendi fiillerinin yaratıcısı olmadığına delildir. İnsanın sorumluluğu için fiillerinin kesbedicisi olması yeterlidir.

3) Ehl-i Sünnetin Görüşü

Ehl-i Sünnet âlimlerine göre hidâyet ve dalâleti yaratan Allah, bunları kesbeden kuldur. Allah, dilediğini yapandır. Allah'a hiçbir şey vacib değildir. Kullarından diledi-

47) Bk.Ebu'l-Mealî el-Cüveynî,*K.el-İrşad*,Mısır, Thk.Dr.Muhammed Yûsuf Mûsa, Ali Abdûlmun'im Abdülhamid,Mektebetü'l-Hancî,1369/1950,s.212.

48) Bk.E.M.el-Cüveynî,a.g.e.,s.212.

49) Ebu'l-Muîn en-Nesefî,*Tabşiratu'l-edille*,Kayseri Raşit Efendi Ktph. no:496, vr. 220b.; N.es-Sabûnî,a.g.e.,s.79;Sa'deddin et-Taftazanî,*Şerhu'l-Akaid*, İstanbul,1970,s.129-130.

50) A.el-Bağdadî,a.g.e.,s.141-142.

diğine hidâyet verir, dilediğini korur. Bu, Allah'ın bir fazlıdır. Adaletinin gereği olarak da, dilediğinden yardım keser, dilediğini saptırır. Kullar, -Allah'ın meşîeti dahi- linde- Allah'ın fazlı ve adaleti arasında serbestçe hareket edebilirler.⁵¹ Allah'ın hidâyeti; hidâyet isteyen kuluna yardım etmesidir. Dalaleti de, küfürde ısrar eden kimseyi, razı olduğu şeylere muvaffak etmemesidir. Bu, Allah'ın adaletinin gereğidir.⁵²

İnsanın istediklerini yaratan Allah'tır. Ama Allah, insanın her istediğini yaratmaz. Çünkü Allah, fail-i muhtardır, faâ'lün limayü'rüddir (dilediğini yapandır). Allah'ın, insanların her istediğini yaratmaması, bu dünyanın imtihan yeri olmasından ve insanların âciz yaratık olduklarını anlamaları, büyüklenmemeleri içindir. Aksi takdirde insan, kendisinde bir varlık görecekti, "her şeyi ben yaparım" düşüncesine kapılıp nefisini tanrılaştıracaktı. Kullukta âcizliği itiraf önemli bir husustur.

Allah, insanları kâfir ve mü'min olarak yaratmamıştır. İnsan, sonradan kendi irâde ve tercihinin iman veya küfürde kullanmıştır. İman ve küfür, diğer ifade ile hidâyet ve dalâlet Allah'ın yaratmasıyla olmakla beraber insanın iradesi ve kesbiyledir. İnsan, iman ve küfrü hür iradesiyle seçmelidir ki bunun sorumluluğu ona ait olsun. Bu hususu şu ayet güzel bir şekilde açıklıyor:

وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا

=De ki: Hak, Rabbinizdendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen kafir olsun. Çünkü Biz zalimler için öyle bir ateş hazırladık ki, duvarları kendilerini kuşatmaktadır."(el-Kehf,18/29). Ayette, hakkın Allah tarafından geldiği bildiriliyor ki bu, İslam ve Kur'an'dır.⁵³

"Dinde zorlama yoktur"(Bk.el-Bakara,2/256). Hiç kimse Allah'a imân etmeye, müslüman olmaya zorlanamaz. Herkes, iman edip etmemekte serbesttir. Ama sonucuna katlanmak gerekiyor. Zira mü'minler ahirette ebedî mutluluğu, kafirler de ebedî azabı hak edeceklerdir.

Allah, insanları yaratırken mü'min ve kâfir olarak yaratmamış, ama iman etmeye müsait ve kabiliyetli olarak yaratmıştır. Üstelik iman etmeleri için her türlü imkan ve fırsatı onlara bahşetmiştir. Her şeyden önce insana akıl vermiştir. Peygamberler göndermiş, kitaplar indirmiştir. Akıl, büyük bir nimettir. İnsan, akli sayesinde kendini, yaratılışını, çevresindeki varlıkları düşünmekle Rabbini bulabilir. Allah insana bu yeteneği vermiştir. Kur'an'da; "O halde yüzünü bir hanif (Allah'ı birleyen) olarak dine, Allah'ın o fitratına çevir ki O, insanları bunun üzerine yaratmıştır. Allah'ın yaratışında değişiklik bulunmaz. İşte dosdoğru din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler"(er-Rûm,30/30) buyrulur.

51) Bk.Ebû Ca'fer Ahmed et-Tahavî,*el-Akîdei'ü'l-Tahâviyye*,Beyrut,el-Mektebu'l-İslâmî,1398/1978, s.22.

52) Bk.Ebû Hanîfe,*el-Fıkhu'l-ekber*,İstanbul,Matbaa-i Osmaniyye,1303h.,s.7(*Aliyyu'l-Karî şerhi* ile).

53) Bk.E.B.en-Nesefî,*a.g.e.*,III,11.

Her insanın fitratında, yaratılışında, vicdanının derinliğinde bir Hak duygusu, Allah bilgisi ve inancı gizlidir. Bunun içindir ki en inatçı kafirler bile başlarının son derece sıkıştığı zorunluluk ve çaresizlik zamanlarında, derinden derine Yaratıcıya sığınma ihtiyacı hissederler.⁵⁴

İnsan hangi devirde ve hangi ülkede yaşarsa yaşasın; ırkı, inancı, düşüncesi ne olursa olsun, bütün insanlar Allah'ın yarattığı kulları olduğundan, yüce Allah kullarına bizim bildiğimiz bilmediğimiz, bilemediğimiz, bilemeyeceğimiz çok çeşitli imkanlar, fırsatlar bahşederek kullarının Hakkı, hakikati, doğruyu, hidâyeti, gerçek imânı bulmalarına yardımcı olur. Yüce Allah, peygamberler gönderir, kitaplar indirir, bunlarla kullarına hidâyet eder. Veya kitap bilgisine sahip hidâyetçiler gönderir de onlar insanlara hidâyeti gösterir, imânı öğretir. Yahut, insana, altından kendi gücüyle kalkamayacağı öyle büyük bir musibet verir de insan bu musibetten diğer insanların da kendisini kurtarmada âcizliklerini görür ve onu bu musibetten ancak yüce Yaratıcının kurtarabileceğini kalbinin, gönlünün derinliklerinde hisseder, anlar. Böylece Allah, bir aracı göndermeksizin varlığını, kudretini, yüceliğini doğrudan kullunun kalbine bildirmiş, hissettirmiş olur. Bunun sonucunda, inanma arzu ve niyetinde olan kişi, vasıtasız Allah'a inanabilir. İnanma niyetinde olmayan -daha önce Allah inancı ve bilgisine sahip olmasa bile- o anda Allah'a yönelir, O'na yalvarır, yakarır, başına gelen musibetin kaldırılmasını ister. Musibetin giderilmesi halinde Allah'a kulluğa devam edeceğine dair söz verir. Ama musibet kalkınca eski inançsızlık haline döner.

Şu âyetler bu hususu açıkça belirtmektedir: "Kendilerine dokunan (kıtık ve hastalık gibi) bir sıkıntıdan sonra insanlara bir rahmet (sağlık ve bolluk zevki) tattırdığımız zaman, bir de bakarsın ki âyetlerimiz hakkında onların (hazırlanmış) bir tuzağı vardır. De ki: tuzak kurma bakımından Allah daha çabuktur. Çünkü elçilerimiz kurduğunuz tuzakları mutlaka yazıyorlar. O, sizi karada ve denizde yürütendir. Hatta siz gemilerde bulunduğunuz, o gemiler de içindekileri güzel bir rüzgarla alıp götürdükleri ve (yolcular) bununla neşelendikleri zaman, o gemiye şiddetli bir fırtına gelip çatar, her yerden onlara dalgalar hücum eder ve onlar, çepeçevre kuşatıldıklarını anlarlar da, dini yalnız Allah'a halis kılarak, "And olsun eğer bizi buradan kurtarırsan mutlaka şükredenlerden olacağız" diye Allah'a yalvarırlar. Fakat Allah onları kurtarınca, bir de bakarsın ki, yine haksız yere taşkınlık ederler..."(Yûnus,10/21-23). "Gemiye bindikleri zaman, dini yalnız O'na has kılarak (ihlasla) Allah'a yalvarırlar. Fakat onları sâlimen karaya çıkarınca, bir de bakarsın ki (Allah'a) ortak koşmaktadırlar. "(el-Ankebût,29/65). Bu âyetler, inançsızların durumunu açıklıyor. Demek ki inançsızlar, kendilerini inanca götürecek içlerindeki ve dışlarındaki her türlü belgeleri ısrarla reddediyorlar, ellerine geçen inanma imkan ve fırsatlarını asla değerlendirmiyorlar. Onlara laf anlatmak, ikna etmek, tatmin etmek adeta imkansız oluyor. Zira olumsuz ayardırlar. İnkâr etmek, reddetmek; hırçınlık,

54) Elmalılı M.H.Yazır,*Hak Dini*,VI,28.

huysuzluk, tatminsizlik sanki onların tabiatı olmuştur. Ben şahsen, yüce Allah'ın, inanan inanmayan bütün kullarını hayatları boyunca çeşitli vesilelerle çok kere uyardığı inancındayım.

a) Küfrün Arızı Olması

İnsan yaratılışında asıl olan, Yaratıcıya inanma hissi ve temâyülüdür. İnsandaki inkarcılık, sonradan, çevrenin olumsuz etkisiyle meydana gelir. Nitekim bu konuda Hz. Peygamber şöyle buyurur: "Her doğan çocuk, fıtrat üzere doğar. Sonra, annesi babası onu hristiyanlaştırır, yahudileştirir veya mecûsileştirir. Nitekim bir hayvan, derli toplu bir hayvan doğurur. Bazı organları kesik olarak doğanlarını görüyor musunuz?"⁵⁵

İnsan akıllı yaratık olmasına rağmen başta anne babası, hocaları ve arkadaşları olmak üzere çevresinin çokça tesiri altında kalan bir varlıktır. Anne babası müslümansa çoğunlukla çocuk da müslüman oluyor. Hristiyansa hristiyan oluyor, dinsizse dinsiz vb. oluyor. Bundan dolayı Hz. Peygamber arkadaşın insan üzerindeki etkisine dikkat çekerek şöyle buyurmuştur: "Kişi, arkadaşının, dostunun dini üzeredir. Bu yüzden her biriniz, dost edindiği kişiye dikkat etsin".⁵⁶

Yüce Allah, insanların hidâyete ulaşmaları için hem akıl vermiş, hem de peygamberler göndererek onlara yardımcı olmuştur. Böylece kıyâmet gününde inançsızların Allah'a karşı; "Ya Rabbi! biz senin varlığından haberdar olamadık" diye özür ileriye sürmeleri bertaraf edilmiş olmaktadır. Demek ki insana dıştan, olumsuz bir etki olmazsa o insan Allah'ın verdiği akılla Allah'ı bilebilir, bulabilir. Matürîdîlere göre, yüce Allah, bir peygamber göndermese bile insanların akıllarıyla Allah'ı bulmaları onlar üzerine vacibdir. Çünkü akıl, bu konuda yeterlidir.⁵⁷

Allah'ın, insanı mü'min ve kafir olarak yaratmadığına şu ayet delalet etmektedir: "هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَمِنْكُمْ مُّؤْمِنٌ"

=Sizi yaratan O (Allah)'dır. Öyle iken içinizden kimi kafir, kimi mü'mindir"(et-Teğabün,64/2). İnsan yaratılış itibariyle imana yatkın olmakla beraber, küfre de imana da kabiliyetlidir. İman ve küfrü, insanların kesblerine göre Allah yaratır.⁵⁸

Bu konuda İmam Ebû Hanîfe(ö.150/767) şunları söylüyor: "Allah, insanları, küfür ve imandan azade (uzak) olarak yarattı. Sonra onları emir ve yasakları ile muhatap kıldı. Bundan dolayı kâfir olan, Allah'ın hızlanı (yardımı kesmesi) ile, fakat kendi fiili ve Hakkı inkârı ve bu inkârında ayak diretmesi ile kâfir oldu. Mü'min de

55) Bk.Buhârî,Cenâiz,80; Kader,3;Müslim,Kader,22-25.

56) Bk.Tirmizi,Zühd,45; Ebû Dâvûd,Edeb,16.

57) Bk.N.es-Sabûnî,a.g.e.,s.85; Kemaleddin el-Beyâdî,*Şaratu'l-merâm*,Kahire,Thk.Yusuf Abdürrez-zak, 1368/1949,s.75.

58) Bk.Ebu's-Suûd,*Tefsir*,İstanbul,Matbaa-i Amire,1307h.,VIII,215-216.(Fahreddin er-Razî tefsiriyle); Elmalılı,M.H.Yazır,a.g.e.,VII,354.

Allah'ın tevfiği, yardımı ile, (fakat) kendi fiili (ihtiyârı), diliyle ikrârı, kalbiyle tasdi-ki ile imân etti. Allah, Adem (a.s.)'in zürriyetini, onun sulbünden çıkardı. Onları akıllılar olarak yarattı. Onlara hitabda bulundu; emirler, yasaklar verdi. Onlar, Allah'ın rablığını ikrar ve kabul ettiler de bu, onlardan, iman oldu. Onlar zaten bu fitrat üzere doğmuşlardı. İmandan sonra kim Allah'ı inkar ederse o, Allah'ın fitratını (fitrî olan imânı) değiştirmiş olur. Kim de iman ve tasdik ettiyse onun üzerinde sebat ve devam etmiş oldu.

Allah, kullarından hiçbirini ne küfür ve ne de imân etmeleri için zorlamaz. Onları mü'min ve kâfir olarak da yaratmadı. Fakat onları sade şahıslar olarak yarattı. İman da, küfür de kulların kendi fiilidir. Allah Teala, kafir olanı küfür halinde iken kâfir olarak bilir. Sonra iman ettiği zaman onun mü'min olacağını bilir ve onu sever. Allah'ın ilminde bir değişiklik olmaz. Kulların hareket ve sükuna ait bütün fiilleri hakikat üzere onların kesbidir. Onları yaratan Allah'dır. Kulların bütün fiille-ri, Allah'ın iradesi, ilmi, kazası ve takdiri ile. Tâat ve ibadetlerin hepsi Allah'ın emri ile, muhabbeti ile, rızası ile; ilmi, iradesi, kazası ve takdiri ile boynumuzun borcu olmuştur. Masiyetlerin hepsi de yine Allah'ın ilmi, kazası, iradesi ve takdiri ile. Fakat muhabbeti, rızası ve emri ile değildir.⁵⁹

Dünya bir imtihan yeridir. İnsanların hür iradeleriyle Cennet'i veya Cehennem'i hak ettikleri bir yerdir. Ayette şöyle buyrulur: "Allah dileseydi, bütün insanları hidâyet üzerinde toplardı." (Bk.el-En'am,6/35). Ama Allah, ilahî imtihanın gerçekleş-mesi için insanları seçimlerinde serbest bırakmış; dalaleti seçene dalaleti, hidâyeti seçene hidâyeti yaratmıştır.

Yüce Allah bir başka âyette şöyle buyuruyor: "Biz dileseydik, herkesi elbette hidayete erdirirdik. Fakat, "Cehennem'i cinlerden ve insanlardan bir kısmıyla doldura-cağım" diye Benden kesin söz çıkmıştır". (es-Secde,32/13). Bu ayette, "Benden kesin söz çıktı" lafzıyla kastedilen; "And olsun, sen ve sana uyanların hepsi ile Cehen-nem'i dolduracağım" (Sâd,38/85) ayetidir. Yüce Allah bu ayette İblis'e hitab ediyor. O, Allah'a isyan ederek kafir olmuş ve Cehennem'i hak etmişti. Bütün şeytanlar da küfürde ona uymuşlardı. Yüce Allah, gerek cinlerden kafirleri (şeytanları), gerekse in-sanlardan şeytanlara küfürde ortak olanları topluca Cehennem'e koyacağını bildiriyor.

Yüce Allah inananlar için Cennet'i, inanmayanlar için Cehennem'i yarattığına göre bu sözleri de haktır ve yerindedir. "İnanan inanmayan herkes Cennet'e gidecek veya Cehennem'e gidecek" denseseydi bu saçma olurdu. Demek ki mü'min, imânının ve ibâdetinin mükâfâtını Cennet'te göreceği gibi, kafir de küfrünün cezasını Cehen-nem'de çekecektir. Herkes, irâdesi ve ameli ile neyi hak etti ise ona kavuşacaktır.⁶⁰

b) Kulun İradesinin Sınırlı Olması

İnsan hürdür, akıl ve irâde sahibidir. Dinen sorumlu olması bundandır. Ancak

59) Bk.Ebû Hanife, a.g.e., s.4-5.

60) Bk.E.B.en-Neseff, a.g.e., III,289.

insanı ve insanın sahip olduğu her şeyi yaratan Allah'dır. İnsanın iradesinin üstünde Allah'ın iradesi vardır. İnsanın iradesi hiçbir zaman Allah'ın iradesinin dışına çıkmaz. Bu hüküm, insanın sorumluluğunu zedelemeyiz. Nitekim Kur'an'da şöyle buyrulur:

إِنْ هَذِهِ تَذَكُّرَةٌ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذْ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا. وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ

=Şüphesiz ki bu bir öğüttür. Artık dileyen Rabbine bir yol tutar. Allah dilemeyince siz dileyemezsiniz"(el-İnsan,76/29-30). Bu ayet, hem Cebrîlerin ve hem de Kaderîlerin görüşlerine delil getirdikleri bir ayettir. Kaderîler,⁶¹ "Artık dileyen Rabbine bir yol tutar" buyurulmasının, Allah'a giden yolu tutmanın insanın elinde olan bir husus olduğuna delâlet ettiğini ileri sürerler. Cebrîler de, "Allah dilemeyince siz dileyemezsiniz" buyurulmasının, kulun iradesinin Allah'ın iradesine bağlı olduğuna ve kulun iradesinin , fiillerinde bir rolünün olmadığına delalet ettiğini ileri sürer.⁶²

Her iki görüş sahibinin kendisi açısından haklılık payı olmakla beraber işin doğrusu -Allah bilir- şöyledir: Kulların fiilleri hususunda onlara da irâde verilmiştir. Ama kulun iradesi mutlak değildir, Allah'ın iradesine bağlı ve onunla sınırlıdır. Yaratıcının iradesinin yaratılanın iradesini kuşatmış olması tabiidir. Kul, kendi kaderini kendi keyfine göre çizemez. Her istediğini, istediği zaman, istediği şekilde yapamaz. Allah ise dilediği zaman, dilediğini, dilediği biçimde yapar. İlmi, irâdesi, kudreti sonsuzdur. Biri rahmetine, diğeri azabına giden iki yolu kullarına öğretmiştir. İnsan, öğretilen bu iki yolun arasında denenmek için yaratılmıştır.⁶³

İnsanların iman etmelerinin Allah'ın izni ve iradesiyle olduğuna şu ayet delalet etmektedir.

وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تُؤْمِنَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَ يَجْعَلُ الرُّجُسَ عَلَىٰ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ

=Allah'ın izni olmadıkça hiçbir kişinin iman etmesi mümkün değildir. O, akıllarını güzel kullanmayanları pislik, murdarlık içinde bırakır."(Yunus,10/100). Bu ayetteki "rics", "pislik, murdarlık" demektir ki bununla "küfür" kastedilmektedir. O halde ayetin anlamı şöyledir: İnsana düşen, Allah'ın verdiği aklı kullanarak Allah'ın varlığına, birliğine götüren delilleri düşünüp de Allah'ın varlığını kavramak, O'nu Rab edinmek, O'na iman ve kulluk etmektir. Kişi, aklını kullanarak küfür pisliğine bulaşmaktan kurtulacak ve Allah'ın izni, iradesi ve yardımıyla iman nimetine kavuşacaktır.⁶⁴

c) Allah'ın, İnanmayanlara hidâyet Etmemesi

Hidayeti ve dalaleti Allah, kullarının isteklerine göre yaratır. Hidâyet isteyen,

61) Kaderî, daha ziyade "kaderi inkar edenler" anlamında kullanılmaktadır. Halbuki "kula kudret izafe edenler" anlamında kullanılması akla daha yatkındır.

62) Bk.F.er-Razî,a.g.e.,VIII,407.

63) Bk.Elmalılı M.H.Yazır,a.g.e.,VIII,208.

64) Bk.Kadî Beydavî,a.g.e.,I,237.

hidayet; dalalet isteyene, dalalet yaratır. Kur'an-ı kerim'de pek çok ayet, Allah'ın kafirlere hidâyet vermediğini bildirir.⁶⁵ Yine bir çok ayet, Allah'ın zalimleri ve fasıkları hidâyet etmediğini bildirir.⁶⁶ Bu ayetlerde Allah'ın hidâyet vermeyeceğini bildirdiği zalimler ve fasıklar, kafirler anlamındadır.⁶⁷

Yüce Allah, Kur'an'a, ayetlerine inanmayanları hidâyet etmeyeceğini bildiriyor: "Allah'ın ayetlerine inanmayanları, Allah hidâyet etmez (doğru yola iletmez)"(Bk.en-Nahl,16/104). Yine, yalancı inkarcılara hidâyet vermeyeceğini haber veriyor: "Şüphesiz Allah, yalancı inkarcı kimseyi hidâyet etmez"(Bk.ez-Zümer,39/3). Yüce Allah, kafirleri saptırdığını bildiriyor: "İşte Allah, kafirleri böyle saptırır (şaşırtır)"(Bk.el-Mü'min,40/74). Bu ve benzeri ayetler, bize, Allah'ın kimleri hidâyet etmediğini, saptırdığını açık bir şekilde ifade ediyor. Demek ki Allah, kendi iradesiyle inanmayanı, doğru yoldan sapanı, saptırıyor.

Yüce Allah, durup dururken hiçbir kulunu saptırmaz. Aksine Allah, kullarının iman etmeleri için her türlü imkan ve fırsatı onlara vermiştir. İnsanı, bütün ilmî ve amelî mükemmellik ilkelerini içerecek eşsiz bir güzellikte yaratmıştır. Fakat bazı insanlar, Allah'ın bahsettiği bütün imkan ve fırsatları teperek, yaratılış gayesinin tersine, ısrarla küfre koşar ve Allah da onun için küfrü yaratır. Ama buna rızası yoktur. Bazı insanlar da yaratılış gayesine uygun olarak imanı seçer, Allah da onun için , hoşnud olarak- imanı yaratır.⁶⁸

Allah'ın bir kulda dalalet yaratması, o kulun cüz'î iradesini, seçimini kötü yolda kullanmasındandır. Yoksa kul, kabiliyetini dalalet yönüne yöneltmedikce Allah onu zorla dalalete sevketmez. Bu hususta cebr, zorlama yoktur.⁶⁹

İnsan, akıllı yaratık olmakla diğer varlıklardan ayrılmış ve bu, onun mükellef tutulmasını gerektirmiştir. İnsan, akli sayesinde ilim, sanat öğreniyor ve büyük başarılar elde ediyor. Ama insan her şeyi ile sınırlı yaratıktır. İsteddiği halde yapamadığı çok şey vardır. İnsanın nail olduğu hayır, iyilik, hidâyet, imân, ibâdet vb. üstünlükler her ne kadar onun iradesi ve kesbi ile ise de esasen Allah'ın ona lütfu ve ihsanıdır.⁷⁰ Nitekim Kur'an'da şöyle buyrulur: "Sana gelen her iyilik Allah'dandır. Sana gelen her fenalık da kendindendir"(en-Nisa',4/79). Allah dilemedikce hiçbir şey olmaz. İnsanın nâil olduğu bazı iyilikler, insanın kesbi, çalışması ile olsa da Allah'ın iradesi, takdiri ve yaratmasıyla. Bazı iyilikler ise insanın irade ve kesbi-

65) Bk.el-Bakara,2/264, el-Mâide,5/67, et-Tevbe,9/37, en-Nahl,16/107 vb.

66) Bk.el-Bakara,2/258, Al-i İmran,3/86, el-Maide,5/51,108, el-En'am,6/144,et-Tevbe, 9/19,24,80,109, el-Kasas,28/50, el-Ahkaf,46/10, es-Saff,61/5,7, el-Cum'a, 62/5, el-Münafikûn,63/6 vb.

67) Bk.E.B.en-Nesefî,a.g.e.,I,168;II,138; Kadî el-Beydavî,a.g.e.,I,73,91;II,249.

68) Bk.Ebu's-Suûd,a.g.e.,VIII,215-216; Elmalılı M.H.Yazır,a.g.e.,VII,354-355.

69) Bk.İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelam*,Haz.Sabri Hizmetli,Ankara,Umran Yayınları, 1981,s.326.

70) Bk.E.B.el-Bakıllanî,a.g.e.,s.335.

nin dışında, tamamiyle Allah'ın ihsanıdır. İnsana isabet eden kötülüklerin bir kısmı insanın kendi hatasından, kusurundan kaynaklanır. Bir kısmı da Allah'ın, imtihan için takdir ettiği şeylerdir.

Eğer insanda yaratma gücü olsaydı, insan kendisi için hep iyilik, hayır yaratır; kötülük yaratmazdı. Yüce Allah'ın imtihan için kuluna takdir edip yarattığı bazı musibetler, nefsi islah etmeye sebep olur veya işlenen günahlara keffaret olur. Dolayısıyla hayrın başlangıcı olur. Bunun için insan, başına gelen kötülüğün müsebbibini kendisi bilmeli, bununla beraber Allah tarafından olduğunu da unutmamalıdır.⁷¹

d) Kalplerin Mühürlenmesi

Kur'an-ı kerim'de kalplerin mühürlenmesi, hatta ağız, kulak ve gözün mühürlenmesi hakkında çok âyet vardır. Allah tarafından insan kalbine mühür vurulması; insanın kafir olması ve küfür üzere ölmesidir. Diğer bir ifade ile insan için dalaletin yaratılmasıdır.⁷² Demek ki kalplerin mühürlenmesi konusu, hidâyet dalaletle doğrudan ilgili bir konudur. Ayrıca "cebr" inancını çağrıştırdığı için de doğru bir şekilde açıklanması gereken önemli bir konudur.

Önce kalplerin, gözlerin, kulakların mühürlenmesi ile ilgili bir kaç âyet zikre delim. Sonra mühürleme konusunun hakikatini araştıralım. Nisâ' suresinde bu hususta şöyle buyrulur:

فَبِمَا نَفْسُهُمْ مِيقَاتِهِمْ وَكَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَقَتْلِهِمُ النَّبِيَّاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَقَوْلِهِمْ قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ طَمَعَ اللَّهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا [النساء ١٥٥/٤]

=Sözleşmelerini bozmaları, Allah'ın ayetlerini inkar etmeleri, peygamberleri haksız yere öldürmeleri ve "Kalplerimiz perdelidir" demeleri sebebiyle (Biz onları lanetledik). Hayır, Allah, onların kalpleri üzerine, küfürleri yüzünden, mühür basmıştır; pek azı hariç imana gelmezler"(en-Nisâ',4/155). Bu âyetler, sözleşmelerini bozan yahudilerden bahsetmektedir. Bu yahudilerin suçları o kadar büyük ve çoktur ki sonuçta kalplerinin mühürlenmesine sebep olmuştur. Kalplerinin mühürlenmesine; sözleşmelerini bozmaları, Allah'ın âyetlerini inkar etmeleri, haksız yere peygamber öldürmeleri ve "Kalplerimiz kılıflıdır" demeleri sebep olmuştur. Bunların her birisi ayrı ayrı küfür sebebidir. İşte yüce Allah onların kalplerini bu inkarcılıkları sebebiyle ve ezelî ilmi ile imana dönmeyeceklerini bildiği için mühürlemiştir.

Bu konuda A'raf suresinde şöyle buyrulur:

تِلْكَ الْقُرَى نَفْصٌ عَلَيْكَ مِنْ أُنْبِيَائِهَا وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا مِنْ قَبْلُ كَذَلِكَ يَطْمَعُ اللَّهُ عَلَى الْكَافِرِينَ [الأعراف ١٠١/٧]

=İşte o ülkeler -ki, sana onların haberlerinden bir kısmını anlatıyoruz- and

71) Bk.Elmalılı M.H.Yazır,a.g.e.,II,551-553.

72) Bk.S.et-Taftazânî,Şerhu'l-Makasid,IV,309; S.Ş.el-Cürcanî,a.g.e.,s.524.

olsun ki, peygamberleri onlara apaçık deliller (mûcizeler) getirmişlerdi. Fakat önceden yalanladıkları gerçeklere iman etmediler. Allah, kafirlerin kalplerini işte böyle mühürlüyor."(el-A'raf,7/101). Bu ayette de Allah'ın, bunların kalplerini mühürlemesinin sebebi, onların küfürdeki ısrarları olduğu bildiriliyor. Münafikûn suresinde de şöyle buyrulur: "Bunun sebebi, onların önce iman edip sonra inkar etmeleridir. Bu yüzden kalpleri mühürlenmiştir. Artık onlar, hiç anlamazlar".(el-Münafikûn,63/3).⁷³ Bu âyette de onların kalplerinin mühürlenmesine, imandan dönüp irtidad etmelerinin sebep olduğu bildiriliyor.

Kalbin yanında gözün ve kulağın mühürlendiğini bildiren âyetlerden birisi şudur:

أُولَئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ [النحل ١٠٨/١٦]

= İşte onlar, Allah'ın, kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimselerdir. Onlar, gafillerin ta kendileridir"(en-Nahl, 16/108). Ayetteki kalpleri, kulakları ve gözlerinin mühürlendiği bildirilenler, bundan önceki dört âyette belirtilen, kâfirlerdir. Kalbin mühürlenmesi, imanın yeri kalp olduğu içindir. Kulakların ve gözlerin mühürlenmesi de kâfirin hakkı görememesi, işitememesini anlatmak için ifade edilmiştir.⁷⁴

Kâfirlerin kalplerinin mühürlenme sebebi onların küfürdeki ısrarlarıdır. Kâfir, Allah'ın bahsettiği, fitratın başlangıcındaki selametini kaybetmiş, kötü alışkanlıklarıyla fitrat selametini örten ikinci bir tabiat kazanmıştır. Kâfir, kendi heva ve heveslerinden, şahsî ve nefsanî garazlarından başka hiçbir şeye iltifat etmez. Gerçeği anlamak için yaratılmış olan kalbi nefsanîyetle boğulmuş, gaybî hakikatlere karşı inat ile kaplanmıştır. Kâfir, "Size orada (dünyada) öğüt alabilecek olanın öğüt alabileceği kadar ömür vermedik mi?" (Fâtır,35/37) ifadesince Allah'ın verdiği hatırlatma dönemini tamamlamış, artık küfür onun ikinci tabiat ve yaratılışı olmuştur. Artık ne enfüsî delilleri, ne Kur'an gibi açık delilleri ve mûcizeleri düşünür. Dinlemez, öğrenmez. Gözünü gaflet, şehvet, nefsanîyet ve bencillik perdesi bürümüştür de alemin şekli, görünüşü, madenlerin oluşumu, bitkilerin ve hayvanların durumu, insan anatomisi gibi gözle görülebilen Hakkın delillerini görmez, görmezlikten gelir.⁷⁵

Yüce Allah, kullarının imân etmeleri için her türlü imkan ve fırsatı onlara tanıdığı halde kâfirlerden bir kısmı aklını imân yönünde kullanmıyor, peygamberin Hakka dâvetini reddediyor, peygamberle alay ediyor, Yaratıcıya uyarcasına nefsine, hevasına uyuyor. İşte Allah ezeli ilmiyle bu kulunun cüz'î iradesini Allah'a imân için kullanmayacağını bildiği için kalbini mühürlüyor.

Kâfirler, iki kısımdır: Bir kısmı, kalpleri mühürlenmiş olanlardır ki bunlar

73) Kalplerin mühürlenmesini ifade eden diğer bazı ayetler için bk.et-Tevbe,9/87,93; Muhammed,47/16; el-A'râf,7/100; Yunus,10/74; er-Rûm,30/59; el-Mü'min,40/35.

74) Allah'ın kalpleri, kulakları, gözleri vb. mühürlemesiyle ilgili diğer bazı âyetler için bk.el-Bakara,2/6-7; el-Câsiye,45/23; el-En'am,6/25; el-İsrâ',17/46; el-Kehf, 18/57.

75) Bk.Elmahlû M.H.Yazır,a.g.e.,I,191.

iman etmezler. Diğer kısmı, kalbi mühürlü olmayanlardır. Bunlar daha sonra hidâyete ererler ve hatta ümmetin seçkinlerinden olurlar.⁷⁶

Kâfirlerin kalplerinin mühürlü olması, peygamberi ve Kur'an'ı dinlemek istememelerindendir ve bu, bizzat kendi ifade ve itiraflardır: "Ve dediler ki: Bizi çağırдыңın şeye karşı kalplerimiz anlamağa mani örtüler içindedir. Kulaklarımızda bir ağırlık var. Bizimle senin aranda bir perde var. Onun için sen istediğini yap, biz de yapıyoruz." (Fussilet, 41/5).

Bir kul, Allah onun kâfir olacağını bildiği ve küfrünü takdir ettiği için kâfir olmamıştır. Aksine Allah, onun kafir olacağını bildiği için öyle takdir etmiştir. Şayet Allah, kulunun kalbini baştan mühürlü yaratsaydı bu, cebr olurdu. Cebr ise sorumluluğu kaldırdığı için mümkün değildir.

Allah, kâfirlerin imân etmeyeceklerini bildiği halde onları imânla yükümlü tutmuştur. Allah'ın ilmine aykırı bir şey olamayacağına göre bu yükümlülük insanın gücünün yetmeyeceğini ona yüklemek değildir. Zira bu yükümlülük ilk yaratılışa göre, insan gücünün üstünde değildir. Onun için yapılmıştır. Gerçi ikinci tabiata göre insan gücünün üstündedir. Fakat onun için yapılmamış, sadece bilinmiştir. Allah'ın bilmiş olması, zorla yaptırmış olması demek değildir. Allah, mühürlemeyi, ikinci tabiatı, kulun iradesinden ve verdiği kudretinden sonra yaratmıştır.⁷⁷

Hz.Peygamber kalplerin mühürlenmesini şöyle açıklar: "Başlangıçta bir günah işlendiği zaman, kalpte kara bir leke olur. Eğer sahibi pişman olur, tevbe ve istiğfar ederse kalp yine parlar. Günah tekrarlanırsa o leke de artar. Nihayet arta arta öyle bir raddeye gelir ki, leke bir kılıf gibi bütün kalbi kaplar."⁷⁸ Kur'an'da da şöyle buyrulur: "Karşısında âyetlerimiz okunurken onlara, "Eskilerin masalları" der. Hayır hayır, fakat onların kazançları kalplerinin üzerine pas bağlamıştır"(el-Mutaffifin,83/13-14). Demek ki şirk, küfür ve insanın devamlı işlediği ve tevbe etmediği günahlar kalbi karartıyor, paslandırıyor ve bu neticede kalbin mühürlenmesine sebep oluyor.

Mûtezile, Allah'a çirkin fiil isnâdını caiz görmediğinden kalplerin mühürlenmesini gerçek manada anlamayıp mecâza hamleder.⁷⁹ Kalplerin mühürlenmesini, "mühürlü olduğunu söylemektir" diye tevil eder.⁸⁰

II-HİDAYET-DALALETLE DOLAYLI OLARAK İLGİLİ AYETLER

Burada ele alacağımız âyetler dolaylı olarak hidâyet ve dalâletle ilgili âyetlerdir.

76) Bk.Elmalılı M.H.Yazır,a.g.e.,I,194-195.

77) Bk.Elmalılı M.H.Yazır,a.g.e.,I,193.

78) Bk.Tirmizî,Tefsiru sûre 13/1; İbn Mâce,Zühd,29; Ahmed b.Hanbel, Müsned,II, 297; İbn Kesir, Tefsir,Beyrut,Daru'l-ma'rife,1388/1969,IV,485.

79) Bk.ez-Zemahşerî,a.g.e.,I,26-27.

80) Bk.E.H.el-Eş'arî,Makâlâtü'l-islamiyyîn,s.259; E.M.el-Cüveynî,a.g.e.,s.214; S.Ş. el-Cürcanî, a.g.e.,s.524.

Hidâyet dalâlet konusunu bir bütün olarak değerlendirebilmek için bu tür bazı ayetler üzerinde durmanın yararlı olacağı ümidindeyim.

A- AMELİN SÜSLÜ GÖSTERİLMESİ

Fâtır suresinde insanın kötü amelinin kendisine süslendiği, böylece onu güzel gördüğü belirtiliyor. Halbuki bu, hidâyet ve dalâlet konusunda insanın aklına bazı şüpheler getirebilir. Önce ayeti zikredelim, sonra kötü amelin süslendirilmesinin ne demek olduğunu açıklamaya çalışalım.

أَفَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ فَرَآهُ حَسَنًا فَإِنْ أَلَّا اللَّهُ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ فَلَا تَذْهَبْ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسْرًا
كَتَبَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَصْنَعُونَ [فاطر ٣٥/٨]

= Kötü ameli (iş) kendisine süslü gösterilip de onu güzel gören kimse (kötülüğü hiç işlemeyen kimseye benzer) mi? Şüphe yok ki Allah dilediğini saptırır, dilediğini de hidâyet eder. Artık onlara üzümlere kendini harap etme. Çünkü Allah onların yapmakta olduklarını bilir"(Fâtır,35/8). Bu âyetin anlamı -Allah bilir- şöyledir: Kafirlerle mü'minler bir olmadığı gibi, sâlih amel işleyen mü'minlerle salih amel işlemeyenler de eşit olmaz. İman edip de sâlih amel işleyenlere Allah tarafından bağışlanma ve büyük ecirler vardır. Ama kendi aklı ve irâdesiyle sâlih amellerden geri kalanlar böyle değildir, yani onlara ecir yoktur. İkisi eşit olmaz. Zira birisi Allah'a ibadet için uğraşüyor, nefsinin isteklerine karşı geliyor. Diğer Allah'a ibadeti terk etmiş, nefsanî duygularının peşine takılmış, onların esiri olmuş; vehim ve hevası aklına üstün gelmiş; kendisine kötü ameli güzel gösterilmiş yani kendi kendine, işlediği kötü amelleri güzel görmeye başlamış, şehveti gözünü bürüdüğü için kötüyü iyi gören sarhoş gibi hakkı batıl, batılı hak görüyor. İşte böyle olan kimse dünya hayatına aldanmış, kötüyü iyi görece kadar şaşkın ve vicdansız olmuştur. Böyle olan kimseler elbette sâlih amel işleyen mü'minler gibi bağışlanmaya ve ecre kavuşacak değillerdir. Allah, nefsanî arzularına ve şeytanlara uyanları saptırır; peygamberlere uyanları hidayete erdirir. Allah'ın onları saptırması hikmetsiz ve zorla değildir, onların irâdelerine bağlıdır.⁸¹

B- GÖĞSÜN GENİŞLETİLMESİ VE DARALTILMASI

Hidâyet ve dalâlette insan iradesinin rolünün olmadığını ileri sürenlerin görüşlerini destekler gibi görünen ayetlerden biri de şudur:

فَمَنْ يُرِدْ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يَضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرًّا
جَا كَرْتُمْ يَصْعَدُ فِي السَّمَاءِ كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرُّجُصَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ [الانعام ١٢٥/٦]

=Allah kimi hidayetne erdirmek isterse onun göğsünü (kalbini) İslam'a açar (gönlüne genişlik verir), kimi de dalalette bırakmak isterse onun da kalbini -göge

81) Bk. Kadî Beydavî, a.g.e., II, 143; Elmalılı M.H. Yazır, a.g.e., VI, 147-148.

yükseliyormuş gibi- dar ve sıkıntılı kılar. Allah inanmayanları işte böyle murdarlık içinde bırakır" (el-En'am,6/125).

Hidâyet ve dalâletin kulların hak etmelerine bağlı olduğunu daha önce söylemiştik. Burada, Allah'ın hidayetini dilediği kuluna, göğsünü İslam için açması; dalaletini dilediği kuluna, göğsüne yükselircesine göğsünü darlaştırmasının ne demek olduğunu açıklamaya çalışacağız. Bu hususu Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır şöyle açıklıyor:

"Şerh-i sadr; göğsün genişlemesi, açılması demektir ki insanın İslam'ı sevmesidir. Göğsün açılması ve genişlemesi, hem rahat nefes almakla iç huzurunu, hem de kuvvetli ve dayanıklı olmayı ifade eder. İslam için göğsün açılması, insan nefsinin hakkı seve seve kabule hazır hale gelmesidir. İman eden kişinin içine huzur dolar, "iman ettim" diye sevinir. İlahî teklifleri yerine getirmek nefesine ağır gelmez. Bunları büyük bir zevkle yapar.

Göğsün daralması da; insanın imandan, İslam'dan kaçmasıdır. Nasıl ki insan göğsüne doğru yükseldikçe basınç azalacağından nefes alması güçleşir, boğulacakmış gibi olur. Hatta yirmibin metreyi geçince özel cihazlar olmadan nefes alamaz, çatlar, ölür. Bunun gibi, Allah'ın, dalaletini istediği insan da imândan, İslam'dan sıkılır, daralır, çatlayacak patlayacak gibi olur. Genişlik ve ferahlığı, doğrulukta ve selamette değil, eğrilikte ve felakette arar."⁸²

Yüce Allah, kimin kalbini İslam'a açar da onu hidâyet eder? Kimin kalbini daraltır? Bu sorunun cevabı, bu âyetin sonudur: "Allah, inanmayanları işte böyle murdarlık içinde bırakır". Murdarlık, küfürdür. Demek ki kalbi darlaştırılan kişi, kafir olandır. İradesiyle küfrü seçene Allah, İslam'ı sevdirmiyor. İman, İslam, ibadet onu böyle sıkıyor ki sanki çatlayacakmış gibi oluyor.

C- ALLAH'IN İMANI SEVDİRMESİ

Yüce Allah, mü'mine imanı sevdirebilir ve kalbinde onu süsler. Mü'min, ibadetlere devam eder, iman iyice onun kalbine yerleşir. Mü'min, Allah'dan, Peygamberden razıdır. Dinin bütün emirlerini güzel bulur, bütün yasaklarını çirkin bulur. Küfrü, fasıklığı, günah işlemeyi nefret edilen bir şey olarak görür. Zor da gelse, işine de gelmese imandan, İslam'dan, dinden, dindarlıktan ayrılmaz. Bu hususta yüce Allah şöyle buyurur

اعْلَمُوا أَنَّكُمْ رَسُولَ اللَّهِ لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِنَ الْأَمْرِ لَعَنِتُّمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ أُولَٰئِكَ هُمُ الرَّافِقُونَ فَضَلَّ مِنَ اللَّهِ وَنِعْمَةً وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ
(A-7/49) [الحجرات]

Bilin ki içinizde Allah'ın Peygamberi vardır. Eğer o bir çok işlerde size uymuş olsaydı, şüphesiz sıkıntıya düşerdimiz. Ancak Allah size imanı sevdirdi ve onu kalbinizde süsledi. Küfrü, fâsıklığı ve isyanı da size çirkin gösterdi. İşte onlar, hak yo-

82) Bk. Elmalılı M.H. Yazır, a.g.e., III, 450-451.

lunda sarsılmadan dosdoğru gidenlerdir. (Bunlar size) Allah'ın fazlı (lütüfu) ve nime-tindendir. Allah, her şeyi bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir." (el-Hucurât,49/7-8).

"İmânı sevdirdi" demek, "onu açıkladı ve kesin delille onu süsledi" demektir.⁸³ İmân etmek için bilgi gereklidir, ama yeterli değildir. Sevgi de şarttır. Zaten dinin esası sevgidir. İslam'da sevginin büyük bir yeri ve değeri vardır. Allah'ı sevmek, Peygambere uymayı gerektirir. Nitekim, "De ki: "Eğer siz Allah'ı seviyorsanız bana uyun, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın" (Al-i İmran,3/31) buyrulur.

Alimler sevgiyi, tabîi ve aklî olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Tabîi sevgi, ta-biata uygunluktur. Aklî sevgi de, gayede bir hayır ve çıkar anlayışından kaynaklanır ki sağlık için ilacı sevmek bu türdendir. Bu şuurlu sevgi, imanın elde edilmesi değe-rinde öneme sahiptir. Nitekim Hz. Peygamber: "Hiç bir kul, ben, kendisine, ehlin-den, malından ve bütün insanlardan daha sevgili olmadıkca (kamil) iman etmiş sayılmaz" buyurmuştur.⁸⁴

Her iki takdirde de sevginin kendisi, bir akıl işi değildir. Doğrudan doğruya Allah'ın verdiği bir duygudur. Allah'ın sevdirmedeği şeyler, düşünmekle sevilmez. Ancak Allah'ın sevdirdiği şeyler, bilinmek, düşünölmek sayesinde akılla sevilabilir. Demek ki imanin esası sevgidir. Sevgi de Allah'ın bir vergisidir. Allah, böylece imanı mü'mine sevdirmiştir. Mü'minin kalbinde imanı süslemiştir. Bu sayede mü'min Peygambere itaat ediyor, dinin emirlerini yapıyor, yasaklarından uzak du-ruyor. Küfürden, fısktan, isyandan iğreniyor, kaçıyor.⁸⁵

D- ALLAH'IN AZDIRMASI

Eğer Allah, bir kulunu, azdırmak ve saptırmak isterse Peygamberin de, başka bir öğütçünün de öğüdü ona fayda vermez. Nitekim Kur'an'da şöyle buyrulur:

وَلَا يَنْفَعُكُمْ نُصْحِي إِنْ أَرَدْتُ أَنْ أَنْصَحَ لَكُمْ إِنْ كَانَ اللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يُغْوِيَكُمْ هُوَ رَبُّكُمْ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿١١﴾ هُود ١١/١٢٤

=Eğer Allah sizi azdırmak istemişse, ben size öğüt vermek istesem de nasi-hatım size fayda vermez. O, sizin Rabbinizdir. O'na döndürüleceksiniz" (Hûd,11/34).

Allah'ın azdırdığını, saptırdığını kimse hidayete ulaştıramaz. Ancak, Allah , kimi azdırır, saptırır? Yüce Allah durup dururken bir kulunu azdırıp saptırmaz. Aksine azma, sapma, hidâyet işini kulun ihtiyarına bırakır. Nitekim bu âyetten biz bunu çıkarıyoruz. Eğer Allah bir kavmi saptırsaydı, o kavmin peygamberine, onlara nasi-hat etmesini ve onları imana davet etmesini emretmezdi. Halbuki Allah peygamber-leri, insanları imana davet etmek ve onlara öğüt vermek için göndermiştir. Kafirleri imana davet etmelerini peygamberlerine emretmiştir. Eğer Allah onları önce

83) Bk. F. er-Razî,a.g.e.,VII,593.

84) Bk. Buhari,İman,8; Müslim,İman,67, 70; Nesai,İman,19; İbn Mâce, Mukaddime,9; Ahmed b. Hanbel,Müsned,III,177.

85) Bk. Elmalılı M.H.Yâzır,a.g.e.,VI,525-526.

saptırsaydı, sonra peygamberine onlara nasihat etmesini emretmesi lüzumsuz olurdu. Demek ki Allah kullarını saptırmaz. Yine, şayet Allah kullarını saptırsaydı bu, kıyamet gününde onların iman etmemelerine dair bir özür olurdu. Nûh kavminin de Nûh (a.s.)'a: "Allah bizi saptırdı, senin davetin bize fayda vermez" demeleri gerekirdi. Halbuki böyle demeleri caiz değildir. Şu halde bu âyet "cebr" düşüncesinde olanlara delil değildir. Allah'ın azdırması ve saptırması şöyle olur: İnsan her türlü imâna götüren sebepleri, vesileleri görmezlikten, duymazlıktan gelir. Küfürde ısrar eder. Allah da ona lütuflarını keser. Nefsiyle onu başbaşa bırakır. O, kendisi azar, sapar; "Allah onu saptırdı" denir.⁸⁶

E- ALLAH'IN KİŞİ İLE KALBİ ARASINA GİRMESİ

İmân ve küfür, insanın iradesiyle kolayca elde edebileceği şeylerdir. Bunlara ulaşmada zorlayıcı bir engel yoktur. "Hak, Rabbinizdendir. Öyle ise dileyen iman etsin, dileyen inkar etsin" (el-Kehf, 18/29) ayeti bu hususu açıkca ortaya koymaktadır. Buna rağmen Enfal suresindeki bir ayette Allah'ın kişi ile kalbi arasına girdiği bildiriliyor:

وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ وَأَنَّهُ إِلَهِ تَحْشَرُونَ¹ [النفال ٨/٢٤]

= Bilin ki, Allah, gerçekten kişi ile kalbi arasına girer. Siz hep O'nun huzurunda toplanacaksınız." (el-Enfal,8/24). "Cebr" inancında olanlar bu âyeti, "Allah, kâfirle kalbi arasına girer de ona imân ettirmez, mü'minle kalbi arasına girer de onu küfre düşürmez" diye anlamışlarsa da Fahreddin er-Razî (ö.606/1209), bu anlayışın, kâfirin imân etmesine Allah'ın engel olması demek olduğunu ve ilahî adaletle bağdaşmadığını ileriye sürerek bunu reddeder ve şöyle der: "Bu durumda kafir,âciz sayılır. Aciz ise sorumlu tutulmaz. Halbuki Allah güç yetirilemeyi tekliif etmez.⁸⁷ Aksi takdirde bu, kafirlerin, "Biz imân edecektik ama Allah inanmamıza engel oldu" diye mazeret göstermelerine ve özürlü sayılmalarına sebep olur. O halde âyetin anlamı, "kişi, ölmeden, imâna ve hayırlı işler işlemeye acele etsin" demektir.⁸⁸

Allah'ın kişi ile kalbi arasına girmesi, insanın ölmesidir. Zira insan ölünce her türlü fırsat elden gider. Bu, ölmeden kalbinizi Allah'a ve Peygamberine itâatta ihlaslı kılın, uzun emelleri bırakın, demektir.⁸⁹ "Biz ona şah damarından daha yakınız" (Kaf,50/16) ayetinde işaret edildiği gibi Allah insana o kadar yakındır ki insanın fiillerini gördüğü, bildiği gibi kalbinde gizlediklerini de bilir. Bu ayette; fırsat elde iken, can tende iken, kalple kişinin arası açılmadan yani ölüm gelip çatmadan Allah'ın ve Peygamberinin ebedî saadete vesile olan davetine kulak vermenin önemi belirtilmektedir.⁹⁰

86) Bk. F. er-Razî, a.g.e., V, 80.

87) Bk. el-Bakara, 2/286.

88) Bk. F. er-Razî, a.g.e., IV, 533-534.

89) Bk. E.B.en-Neseffî, a.g.e., I, 100.

F- ALLAH'IN GÜNAHI VE TAKVAYI İLHAMI

Yüce Allah, her insana bir iyilik ve kötülük, kâr ve zarar duygusu vermiştir. İnsan zarardan kaçınır, kâra yönelir.İnsan, sırf aklıyla her konuda iyi olanları ve kötü olanları bütün ayrıntılarıyla bilemez. Yüce Allah Kur'an'da şöyle buyuruyor:

وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا [الشمس ١٠-٧/٩١]

=Nefse ve onu en güzel biçimde şekillendirene, sonra ona kötülük duygusunu da, sakınıp iyi olmayı da birlikte ilham edene yemin ederim ki, nefsinin kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiş, onu kötülöklere daldıran da ziyan etmiştir" (eş-şems,91/7-10). Ayetteki günah işlemenin ve günahdan korunmanın Allah tarafından ilham edilmesi demek; Allah'ın, kuluna, tâat olan, iyi olan şeyleri ve günah olan, kötü olan şeyleri öğretmesi ve bunlardan takvânın iyi, mâsiyetin kötü olduğunu bildirmesidir.⁹¹ Aynı zamanda her şeyin Allah'ın ilmi, iradesi, kazâsı, kaderi ve yaratmasıyla vücud bulduğuna da işaret etmektedir.⁹²

Esasen bu günah ve takvayı kalbe ilham, bunların her ikisinin de yapılmasını kalbe aşılacak olmayıp herhangi bir işte"Bu, şerdir, isyandır, nefsi kötölöğe sürükler. Bu açıdan zarardır, bunu yapma. Şu ise, takvadır, hayır ve ibadettir, kötölökten korunuştur. Bunu yap" diye bir nefse şerri ve hayrı, kötüyü ve iyiyi, zarar ve faydayı bildirip aşilayarak fücûrdan sakınmanın, takvaya sarılmanın iyi olacağını duyurmaktır.⁹³

Allah, yaratan; kul, kesbedendir.⁹⁴ Allah'ın mü'minleri hidâyeti; onlar için hidayeti yaratması, imanla kalplerini aydınlatması, göğüslerini genişletmesi, yardımını, kendine giden yolu onlara kolaylaştırması suretiyle olur. Allah'ın hidayeti, neticede, mü'minin Cennet'e girmesine sebep olur.⁹⁵

III- HİDAYET-DALALET SEBEPLERİ VE HİDAYETE ÇAĞIRMANIN ÖNEMİ

A- HİDAYET SEBEPLERİ

İnsan için hidayete ulaşma çok önemlidir. İnsanın hidayete ulaşmasında, kendi niyetinin ve iradesinin rolü büyüktür. Bununla beraber peygamberler ve ilahî kitaplar insanın hidayete ulaşmasında yardımcı faktörler ve yönlendiricilerdir.

90) Bk. F.er-Razî,a.g.e.,IV,533.

91) Bk. E.B.en-Neseî,a.g.e.,IV,361.

92) Bk. F.er-Razî,a.g.e.,VIII,582-583.

93) Bk. Elmalılı M.H.Yazır,a.g.e.,VIII,474.

94) Bk. E.M. en-Neseî,Tabşıratu'l-edille,vr.220 b.

95) BK. E.B.el-Bakillanî, a.g.e.,s.335.

1) İnsanın Niyeti ve Çabası

İnsanın hidâyete ulaşması büyük ölçüde kendi ihtiyarındadır. Nitekim Kur'an'da:

"وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ يَهْدِ اللَّهُ أَلْفَ الْمِائَةِ" [التغابن ١١١/٦٤]

= Kim, Allah'a inanırsa, Allah, onun kalbine hidâyet verir " (et-Teğabün,64/11) buyrulur. Ayette, Allah'a iman eden kişinin kalbine Allah'ın hidâyet vereceği bildiriliyor. Burada hidâyet, "doğru yolda devamlılık" anlamına geldiği gibi aynı zamanda " mü'minin, karşılaştığı afet, bela ve musibetin, Allah'ın izni ve takdiri ile olduğunu bilerek tesellî bulması, böylece, kalbine genişlik verilmesi", anlamındadır. Bu bakımdan mü'min, bir musibetle karşılaşır, isyan etmez; sabreder, haline şükreder, rûhî dengesi bozulmaz.⁹⁶

Hidâyete ermenin şartının iman olduğunu bildiren bir âyet de şudur: "Eğer onlar, böyle sizin gibi iman ederlerse muhakkak hidayete ererler".(el-Bakara,2/137). Şu âyet de İslam'a girenlerin hidayete ereceğini bildirir: "Eğer İslam'a girerlerse, hidayeti (doğru yolu) bulurlar." (Al-i İmran,3/20). Yine yüce Allah, rızasını kazanmak isteyenleri, küfür karanlıklarından kurtarıp iman aydınlığına kavuşturacağını ve onları hidâyete ulaştıracağını bildiriyor: "Allah, rızası yolunda gideni, onunla (Kur'an'la) selamet yollarına iletir. Onları, izniyle (irâdesiyle) karanlıklardan aydınlığa çıkarıp dosdoğru bir yola koyar." (el-Maide,5/16). Yüce Allah, kendi yolunda cihad edenleri, kendi yoluna ulaştırır: "Bizim uğrumuzda cihad edenleri, elbette kendi yollarımıza eriştireceğiz." (el-Ankebût,29/69). Yüce Allah, ihtidâ edenlere hidâyeti artırır: "Hidayeti kabul edenlere (ihtida edenlere) Allah, hidâyeti artırır ve onlara takvalarını verir (Cehennem'den nasıl korunacaklarını öğretir)" (Muhammed,47/17).

Bütün bu ve benzeri âyetler, insanın ihtidasında aklının, irâdesinin, niyetinin, gayretinin rolünü açıkca ortaya koymaktadır.

2) Peygamberlerin Hidayete Vesile Olması

Hidayet; hem, "doğru yola koymak, doğru yola ulaştırmak" anlamındadır ki bu anlamda ancak Allah hakkında kullanılır. Hem de, "doğru yola çağırmak, doğru yolu göstermek, öğretmek" anlamındadır ki bu anlamda peygamberler ve ilahî kitaplar hakkında kullanılır. Yüce Allah, peygamberleri hidâyet yollarını öğretmek ve göstermek, dalaletle götüren şeyleri öğretmek ve bunlardan sakındırmak için göndermiştir. Nitekim, "وَجَعَلْنَاهُمْ أَتَمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا" [الانبياء ٧٣/٢١]

= Onları (peygamberleri), emrimizle (vahyimizle) doğru yolu gösteren önderler kıldık" (el-Enbiya',21/73) ayetinde peygamberlerin hidayetçi oldukları bildiriliyor ki burada hidayetçi, "doğru yolu öğretici, gösterici" anlamındadır. Şu ayet de aynı anlamda Hz. Peygambere hitaben indirilmiştir.

"إِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ" [الشورى ١٥٢/٤٢]

= Şüphesiz ki sen doğru yola hidâyet etmekteisin" (eş-Şû ra,42/52).

Buna karşılık bazı âyetler de vardır ki bunlarda Hz. Peygamberin hidâyet edemeyeceği bildirilir. Mesela:

" إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالسَّاهِقِينَ [القصص ٢٨/٥٦]"

= (Rasûlüm) sen, sevdiğini hidayete erdiremezsin. Ancak Allah, dilediğine hidâyet verir ve O, hidayete erecekleri daha iyi bilir." (el-Kasas,28/56).

" لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ [البقرة ٢/٢٧٢]"

Onları hidayete erdirmek senin üzerine borç değil. Ancak Allah, dilediğine hidâyet verir" (el-Bakara,2/272).

" إِنْ تَحَرَّصَ عَلَى هُدَاهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ يُضِلُّ [النحل ١٦/٢٧]"

Sen, onların hidayete ermelerine çok hırslı isen de şüphe yok ki Allah dalalette bırakacağı kimselere hidâyet nasip etmez" (en-Nahl,16/37). Bu ve benzeri ayetlerde Hz. Peygamberin hidâyet edemeyeceği bildirilir ki buradaki hidâyet, "yaratma" anlamında Allah'a mahsus olan hidayettir.

Hz. Peygamber de, yüce Allah'ın, kendisini hak ile, âlemlere rahmet,-hidayete vesile olma anlamında- hidayetçi ve müjdeleyici olarak gönderdiğini haber vermiştir.⁹⁷ Yine Hz. Peygamber, Allah'ın kendisine hidâyet yollarını açtığını⁹⁸, kendisi vesilesiyle dalalette olan kullarını hidayete ulaştırdığını⁹⁹, bizzat kendisinin de ümmetine hidâyet yollarını öğrettiğini¹⁰⁰ bildirmiştir.

3) İlahi Kitapların Hidayete Vesile Olması

Peygamberler, insanların dalâletten kurtulup hidâyet ermelerine sebep olduğu gibi başta Kur'an olmak üzere bütün ilahî kitaplar da insanların hidâyetine sebeptir. Bu husustaki ayetlerden bazıları şunlardır:

" إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ [الاسراء ١٧/٩]"

= Şüphesiz ki bu Kur'an, en doğru yola (hidâyet eder) iletir" (el-İsra',17/9).

" أَلَمْ ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ [البقرة ٢/٢-١]"

= Elif lâm mîm, Bu (Kur'an), doğruluğunda şüphe olmayan ve takvâ sahipleri için hidâyetin (doğru yolun) kendisi olan bir kitaptır" (el-Bakara,2/1-2).

" وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْقُرْآنَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ [البقرة ٢/٥٣]"

= Bir vakit Mûsa'ya Kitab'ı ve Furkan'ı verdik. Umulur ki hidâyet erersiniz (doğru yolda gidersiniz)" (el-Bakara,2/53). Bu ayetler, yüce Allah'ın ilahî kitapları, insanların hidayeti için gönderdiğini açıklamaktadır. Hz. Peygamber de Allah'ın, Kur'an'ı insanların hidâyeti için gönderdiğini haber vermiştir.¹⁰¹

İnsanın hidâyeti kendi elinde yani ihtiyarındadır. Ama peygamberler ve ilahî kitaplar hidâyet vesiledirler. Bu bakımdan hidâyet kavuşmak isteyen insan; hidâyeti

96) Bk.F.er-Razî,a.g.e.,VIII,219-220; E.B.en-Neseffî,a.g.e.,IV,262.

97) Bk. Nesâî,İmân,6; Ahmed b. Hanbel,Müsned,V,257,268.

98) Bk. Müslim,Mesâcid,257; Ebû Davûd,Salat,46; Nesâî,İmânet,50; İbn Mâce, Mesâcid,14.

99) Bk. Buhârî,Megâzî,56; Müslim,Zekat,139; Ahmed b. Hanbel,Müsned.,II,95,100.

100) Bk. Müslim,Mesacid,256.

101) Bk. Müslim,Fadailu's-sahabe,37; Darimî,Fadailu'l-Kur'an,1; Ahmed b. Hanbel, Müsned., IV, 367.

öğreten, gösteren ve hidâyete çağıran peygamberlere ve ilahî kitablara kulak verirse, tabi olursa bu, onun hidâyete ulaşmasına yardımcı olur. Hatta peygamberlerin varisleri, ilmi ile âmil âlimlere ve müşidlere uymak da hidâyete sebeptir. Nefse ve hevaya uymak ise dalalete sebeptir.

Yüce Allah, peygamberler göndererek, kitaplar indirerek doğru yolu göstermiş ve öğretmiştir. Ama iradesiyle doğru yola giren veya girmeyen insanın kendisidir. Nitekim, " وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ [البلد ١٠/٩٠] "

= Biz ona iki yol (Cennet ve Cehennem'e götüren hayır ve şer yolunu) gösterdik " (el-Beled,90/10) buyrulur ki bu ayet, yüce Allah'ın, kullarına Cennet ve Cehennem yollarını gösterdiğini, insanların hür iradeleriyle bunlardan birini seçtiğini haber vermektedir. ¹⁰² Bu hususta Fussilet suresinde de şöyle buyrulur: " وَأَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمَىٰ عَلَى الْهُدَىٰ [فصلت ١٧/٤١] "

= Biz Semûd milletine doğru yolu gösterdik, ama onlar körlüğü (dalâleti) hidâyete tercih ettiler " (Fussilet,41/17). Yüce Allah, Semûd kavmine peygamberler göndererek doğru yolu öğretti, gösterdi. Ama onlar körlüğü yani dalâleti hidâyete tercih ettiler. ¹⁰³ Burada hidâyet, "ulaştırıcı delâlet" anlamında değildir; "yol göstermek, açıklamak" anlamındadır. Semûd kavminin bir kısmı mü'mindi, bir kısmı kâfirdi. Allah, mü'minlere hidâyet etti, kâfirler ise küfrü tercih ettiler. Yahut Semûd kavmi önce mü'mindi, sonra irtidad edip kâfir oldular. Böylece hidâyetten sonra küfrü sevdiler, bunu imâna tercih ettiler. ¹⁰⁴

B- DALALET SEBEPLERİ

İnsanların hidâyetine sebep olan unsurlar olduğu gibi dalâletine sebep olan unsurlar da vardır. Bunların başında nefse ve hevaya uyma gelir. Sonra şeytana uyma gelir. Sonra da diğer saptırıcılar gelir.

1) Nefis ve Hevaya Uyma

Dalâlet sebeplerinin yani insanı sapıklığa götüren unsurların başında insanın, peygamberin tebliğine kulak asmayıp, aklının, vicdanının sesine kulak vermeyip, nefesine ve hevâsına uyması gelir. Heva ve hevase uymanın dalalete götürdüğünü şu ayetler güzel bir şekilde açıklıyor:

" وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ [ص ٢٦/٢٨] "

= Heva ve hevase uyma, yoksa bu seni, Allah'ın yolundan saptırır" (Sad,38/26).

" خَلَقَ اللَّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَلِيُخْرِجَ كُلَّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ . أَقْرَأْتِ مَن يَأْخُذُ "

102) Bk. E.B.en-Neseffî,a.g.e.III,11.

103) Bk. Kadî el-Beydavî,a.g.e.,II,186.

104) Bk. E.H.el-Eş'arî,el-İbane,s.59.

إِلَهُهُ هُوَ أَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَى عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلَى سَمْعِهِ وَغَلَّقَ عَلَى بَصَرِهِ غِشَاوَةً فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللَّهِ أَفَلَا تَذَكَّرُ
رَبِّ الْجَانَةِ ٢٢-٢٣

= Allah, gökleri ve yeri hak ile yarattı. Böylece herkes kazancına göre karşılık görür. Onlara haksızlık edilmez. Hevasını tanrı edinen ve Allah'ın, bir bilgiye göre saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözünün üstüne de perde çektiği kimseyi gördün mü? Şimdi onu Allah'dan başka kim doğru yola eristirebilir? Hala iyi düşünmez misiniz? " (el-Casiye,45/22-23).

Yüce Allah, yeri ve gökleri hak ile yarattı, zulüm ile yaratmadı. İlahî adâlet ya bu dünyada veya öbür dünyada yahut da her ikisinde mutlaka gerçekleşecektir. Her insan, hakkı yenmeksizin kazandığının karşılığı verilmek için yaratılmıştır. İyilik yapanlarla, kötülük yapanların geleceği eşit olmaz. Böyle olunca, kendi heva ve hevesini, kötü duygularını tanrı edinmiş kimse, Hakkı düşünmeyip keyfinin, zevkinin sevdasına düşmüş, Allah'a ibadet eder gibi nefesine tapmış; Allah da bir ilim üzerine yani o kulu, Allah'ın kendisine verdiği akıl ve irâdesini hiçbir zaman Allah'a imânda kullanmayacağını bildiği için onu şaşırtmış ve onun kulağını mühürlemiştir; öğüt dinlemez. Kalbini mühürlemiştir, Hakka inanmaz. Gözüne perde çekmiştir, ibret nazarıyla bakmaz. Zira heva ve şehvet gözü kör, kulağı sağır, kalbi hissiz eder. O kimse alim de olsa Hakkı duymaz olur. Artık onu, Allah'dan başka kim yola getirebilir? Allah şaşırttıktan sonra kim ona hidâyet verebilir? Bunları insanın düşünüp öğüt alması gerekmez mi? 105 Bu âyetlerden, Allah'ın kulunu saptırmasının ve kalbini mühürlemesinin kulun kesbine bağlı olduğu anlaşılıyor.

2) Şeytana Uyuma ve Şeytanın Saptırması

Dalâlet sebeplerinden bir diğeri, şeytana uymadır. Dalâlet, "yaratma" bakımından ancak Allah'a izâfe edilir. Ancak "dalâlete çağırma ve sebep olma" bakımından -mecâzen- şeytana da izâfe edilir. Bir fiil, tek yönden hem Allah'a ve hem de başkasına izâfe edilemez. Ama başka başka yönlerden izâfe edilebilir. 106

Şeytanın saptırdığını bildiren bazı âyetler şunlardır:

وَلَقَدْ أَضَلَّ مِنْكُمْ جِبِلًّا كَثِيرًا [يس ٦٢/٣٦]

= (Şeytan) sizden pek çok halkı saptırmıştır. " (Yasîn,36/62).

وَيُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُضِلَّهُمْ ضَلَالًا بَعِيدًا [النساء ٦٠/٤]

= Şeytan onları, uzak bir sapıklıkla büsbütün sapıtmak ister" (en-Nisâ',4/60).

لَعَنَهُ اللَّهُ وَقَالَ لَأَتَّخِذَنَّ مِنْ عِبَادِكَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا وَلَاضِلَّيْنَهُمْ وَلَآمِنَيْنَهُمْ وَأَلَمَنْتَهُمْ فَلْيُبَيِّنَنَّ لَكَ الْإِنْعَامَ وَأَلَمَنْتَهُمْ فَلْيُفَيِّرَنَّ
نُ خَلَقَ اللَّهُ وَمَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ وَلِيًّا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْرًا مُبِينًا [النساء ١١٩/١١٨/٤]

= Allah onu (şeytanı) lânetledi (rahmetinden kovdu). O da şöyle dedi: " Celâlin hakkı için kullarından belirli bir pay alacağım. Onları mutlaka saptıracağım. Onlara

105) Bk. Elmalılı M.H.Yazır,a.g.e.,VI,419.

106) Bk. N.Sabûnî,a.g.e.,s.79.

ümit verip olmayacak kuruntularla aldatacağım. Onlara kesin emredeceğim de davalarının kulaklarını yaracaklar. Onlara mutlaka emredeceğim de Allah'ın yarattığını değiştirecekler." Kim Allah'ı bırakıp şeytanı dost edinirse şüphesiz apaçık bir ziyana düşmüştür." (en-Nisâ',4/118-119). Azgın şeytan lânetlenip kovulunca Allah'a karşı bu beş sözü hal diliyle veya sözle yemin ederek söyledi. Bu suretle Allah'ın kullarından belli bir pay almaya karar verdi ki işte, şirkin başı ve sapıklığın kaynağı budur. Allah'ın laneti ve kovması karşısında bu sözleri söyleme çirkinliğini gösteren şeytan, insanların ezeli düşmanıdır. İnsanın kanına girerek kalbine ulaşma ve vesvese verme özelliğine ve kabiliyetine sahiptir.¹⁰⁷

Şeytan, Allah'ın bazı kullarını haktan saptıracak, onları kuruntulara düşürecek yani boş emeller, ümitler, yalan sevdalar, sapık düşüncelere imrendirecektir. Allah'ı bırakıp da şeytanı dost ve arkadaş edinen kişilere, Allah'ın helal kıldığını haram saydıracak, putlara ibadet ettirerek Allah'a şirk koşturacaktır. Bunlar, şeytanın emriyle hareket edip Allah'ın yaratmasını değiştirecekler, yaratışın olgunluğa götürmesini tersine çevirecekler; erkeği kadın, kadını erkek yapmaya çalışacaklar; nikah yerine zina edecekler. Faydalıyı bırakıp zararlıyı seçecekler. Ciddî şeyleri atıp eğlenceye heveslenecekler. Doğruyu budalalık, eğriliği hüner sayacaklardır. Helala haram, harama helal; iyiye kötü, kötüye iyi diyecekler; hayır yerine şer işleyecekler; yaratılıştaki özün aksine alışkanlıklar edinecekler, yaratılışın aksine işler yapacaklar, ruhlarının yaratılışındaki selamet ve saflıklarını bozacaklar; doğru yolu, Hak Dini bırakacaklar; yarattığı Yaratana yerine koyacaklar, Allah'ın birliği yolundan çıkıp batıl dinler ve düşünceler arkasında koşacaklardır.¹⁰⁸ İnsana bütün bunları yaptıracak olan şeytandır. Ama şeytan bunları nasıl yaptırır? şeytanda yaptırım gücü var mıdır?

Şeytanın Saptırması

Şeytanın insandan farklı bazı özellikleri vardır. Ateşten yaratılmıştır, madde değildir, rûhanî bir varlıktır. İnsana bazı vesveseler verebilir, kuruntulara düşürebilir. Nitekim Hz. Peygamber: "Şeytan, insan vücudunda, kanın dolaştığı gibi dolaşır" buyurmuştur. ¹⁰⁹ Şeytan her ne kadar insanın kanında dolaşma özelliğine sahip ise de şeytanın insana sadece vesvese vermesi, kuruntulara sürüklemesi söz konusudur. Yoksa şeytanın insanı saptırma gücü yoktur. Şu âyet buna delildir: =

قَالَ رَبِّ إِنِّي لَأَظُنُّكَ أَكْثَرُ عِلْمًا . قَالَ هَذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ . إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ إِلَّا مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغَاوِينَ [الحجر ٣٩-٤٢]

= (İblis) dedi ki: Ey Rabbim! And olsun ki, beni azdırmana karşılık ben de yer

107) Bk. Elmalılı M.H.Yazır, a.g.e., III, 23.

108) Bk. Elmalılı M.H.Yazır, a.g.e., III, 22-23.

109) Bk. Buhârî, Ahkâm, 21; İtikaf, 11, 12; Edeb, 121; Müslim, Selâm, 23-25; Ebû Davûd, Sünnet, 17, 18; Edeb, 81; Savm, 79; İbn Mâce, Sıyâm, 65; Dârimî, Rikâk, 66; Ahmed b. Hanbel, a.g.e., III, 156.

yüzünde onlara (günahları) süsleyeceğim. Onların hepsini mutlaka azdıracağım. Ancak içlerinden ihlaslı kulların müstesna. (Allah) buyurdu: "İşte bu, bana ait dosdoğru bir yoldur. Şüphesiz ki, azgın olanlardan sana uyanların dışında, kullarım üzerinde senin hiçbir hükmün, zorlayıcı gücün yoktur." (el-Hicr,15/39-42). Bu ayette İblis'in saptırmasının, azdırmasının sadece süslemek olduğu ve ihlaslı kullara bir şey yapamayacağı açıklanıyor. Şeytana, ihlaslı kulları azdırma, saptırma gücü ve yetkisinin olmadığını itiraf ettiren, Allah'tır. O halde şeytan, Allah'ı bırakıp da Peygambere tebliğine kulak asmayan ama şeytanın süslemesine hemencecik kanıveren, nefsi-ne esir düşmüşleri azdırıp saptırıyor. Allah'a imân etmiş, Peygambere tâbi olmuş olanlara; imân ve ibadetlerinde samimî olanlara bir şey yapamayacağını bildiriyor.

Demek ki şeytanın dalâleti, dâvetidir. Sapıklığı, küfrü, isyanı güzel göstermesidir. Yoksa şeytan, zorla insanı saptıramaz. Eğer öyle olsaydı, Kıyamet gününde kâfir, Allah'a karşı, şeytanın saptırdığını ileri sürerek mazeret gösterirdi ve özürlü kabul edilirdi. Halbuki böyle bir şey söz konusu değildir. O halde şeytanın zorla saptırma gücü yoktur. İnsan, hevasına tabi olarak şeytana uyar, böylece şeytan onu saptırmış olur. Peygambere, Kitaba uyan, hidâyete erer; şeytana uyan dalâlete düşer. Şeytan, mü'min kuldan imânı zorla almaz. Kul, imânı terk eder de o zaman şeytan ondan imânı soyar alır.¹¹⁰

Bazı ayetlerde de dalâlet, mecâzen Firavun'a, Sâmirî'ye ve putlara izafe edilir:

وَ أَضَلُّ فِرْعَوْنَ قَوْمَهُ وَمَا هَدَىٰ لَهُ [طه ٧٩/٢٠]

= Firavun, kavmini saptırdı, doğru yola iletemedi " (Taha,20/79).

قَالَ فَإِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِنْ بَعْدِكَ وَأَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ [طه ٨٥/٢٠]

= (Allah) dedi ki: Biz senden sonra kavmini imtihan ettik. Samirî onları saptırdı." (Taha,20/85). Sâmirî, İsrailoğullarından Sâmile kabilesine mensup bir münâfıktı. Hz. Mûsa, Tûr dağına, Rabbi ile konuşmaya gidince bu münâfık, hemen bir buzağı heykeli yaptı ve halka bunun Tanrı olduğunu telkin etmek suretiyle Hz. Mûsa'nın Hak Dininden halkı uzaklaştırmaya çalıştı. ¹¹¹

رَبِّ إِنَّهُمْ أَضَلَّكَ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ فَمَنْ تَبِعَنِي فَإِنَّهُ مِنِّي وَمَنْ عَصَانِي فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ [إبراهيم ١٤/٣٦]

= Rabbim, onlar (putlar) insanlardan bir çoğunu saptırdılar. Artık kim bana uyarsa o, bendendir. Kim de bana karşı gelirse (o da senin merhametine kalmıştır). Şüphesiz sen çok bağışlayan, çok merhamet edensin." (İbrahim,14/36). Sapıtmayı, isteyen kul, yaratan Allah, sebep olan da şeytan vb.dir.

C- HİDAYETE ÇAĞIRMANIN ÖNEMİ

Hiz. Peygamber (s.a.v.), ümmetine hem hidayete giden yolları ve hem de dalâletten korunma yollarını açıklamıştır. Özetle ifade edecek olursak; Kur'an ve Sünnet'e uyanların sapıtmayacağını,¹¹² Sünnet'ini terk etmenin dalâlete sebep olacağı-

110) Bk.Ebû Hanife,a.g.e.,s.7.

111) Bk. E.B.en-Nesefî,a.g.e.,III,62.

nı,¹¹³ Hz.Peygamber'e isyanın insanı dalâlete götüreceğini ¹¹⁴ haber vermiştir. Yine, Allah'ın farzlarından bir farzın bile terk edilmesinin dalâlete sebep olacağını bildirmiştir.¹¹⁵

Aynı zamanda Hz. Peygamber, ümmetine, insanları hidâyete çağırmayı emretmiş, ¹¹⁶ Hz Ali'ye şöyle demiştir: " Vallahi senin sayende Allah'ın bir adama hidâyet vermesi, senin için, kırmızı develerin senin olmasından daha hayırlıdır." ¹¹⁷ Bu hadiste hitap her ne kadar Hz. Ali'ye ise de bu, aynı zamanda bütün ümmetedir. Araplar için o devirde develer en değerli varlık olduğu için Hz. Peygamber böyle buyurmuş ve bununla insanların hidâyetine vesile olmanın önemini belirtmek istemiştir.

Hz. Peygamber, pek çok dualarında dalâletten Allah'a sığınmış,¹¹⁸ "Ey kalpleri evirip çeviren (yüce Allah)! Kalbimi dinin üzere sâbit kıl" ¹¹⁹ buyurarak hem ümmetine dua öğretmiş ve hem de hidâyette, imânda devamlılığın Allah'ın lütfu ile olduğunu bildirmiştir. Bu konuda Al-i İmran suresinde şöyle buyrulur: " Ey Rab-bimiz! Bizi hidâyet ettikten (doğru yola ulaştırdıktan) sonra kalplerimizi eğriltme. Bize, tarafından rahmet bağışla" (Al-i İmran,3/8). Bu ayette yüce Allah, ilimde köklü olanları, böyle dua etmeleri ile övmektedir. Demek ki mü'minler, hidâyete niyet edecekler, hidâyete giden yolları öğrenip o yollara girecekler, hidâyet yolundan ayrılmayacaklar. Ama her durumda hidâyeti verenin de, dalâlette bırakanın da yüce Allah olduğunu unutmayarak daima Allah'tan hidâyetten ayırmamasını dileyceklerdir. Nail oldukları hidâyet nimetinden başkalarının da faydalanmasını düşünerek insanları hidâyete çağıracaklardır.

SONUÇ

Hidâyet ve dalâletle ilgili ayetlerden bir kısmında, bunlar, doğrudan Allah'a

112) Bk. Tirmizî,Menâkıb,31; Muvatta',Kader,3; Ahmed b.Hanbel,Müsned, I,51.

113) Bk. Müslim,Mesâcid,257; Nesâî,İmâme,50; İbn Mâce,Mesâcid,14; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I,382.

114) Bk. Ahmed b.Hanbel,Müsned,IV,14.

115) Bk. İbn Mâce,Hudûd,9.

116) Bk.Müslim,Libas,2.

117) Bk. Buhârî,Cihâd,102,143; Fadâilu ashâbi'n-Nebiy,9;Meğazî,38; Müslim, Fadâilu's-sahâbe 34,35; Ebû Davûd,İlim,10; Ahmed b.Hanbel,Müsned,V,238,333.

118) Bk. Ebû Davûd,Edeb,103; Tirmizî,Deavât,30,34,123; İbn Mâce,Dua,18; Ahmed b.Hanbel, Müsned,VI,306.

119) Bk. Müslim,Kader,17; Tirmizî,Kader,7; İbn Mâce,Mukaddime,13; Ahmed b.Hanbel, Müsned, II,168. Benzeri dualar için ayrıca bk. Ebû Bekr el-Beyhakî,el-İtikad ve'l-hidâye,Beyrut,1405/ 1985,s.98.

izâfe edilmektedir. İnsanı ve insanın fiillerini Allah yarattığına göre bunların Allah'a izâfesi tabiidir. Allah, dilediğini yapandır. Bir kısım ayetlerde ise, hidâyet ve dalâlet insana izâfe edilir. Çünkü insan, mükellef yaratıktır. Hidâyet ve dalâleti kendisi seçmelidir ki ondan sorumlu tutulsun. Yüce Allah, insanlara akıl vermiştir. Akıl, doğruyu eğriyi, iyiyi kötüyü, zararlıyı faydalıyı ayırt etme aletidir. İnsanın sorumlu oluşunun esası, akıllı olmasıdır. Dinde zorlama yoktur.(Bk.el-Bakara,2/256). Allah, insanları kafir ve mü'min olarak yaratmamıştır. (Bk.et-Teğabün,64/2). İnsanlar, imân ve küfrü seçmede hürdür. (Bk.el-Kehf,18/29). Hidâyeti seçen de, dalâleti seçen de kendi hür iradesiyle seçer. Allah, insanların hidâyete yönelmelerini kolaylaştırmak için peygamberler göndermiş, kitablar indirmiştir. (Bk. el-İsra',17/15). Kendi iradesiyle doğru yolu arayıp bulanların Allah, hidâyetlerini artırır. Onlara Cehennem'den nasıl korunacaklarını öğretir. (Bk. Muhammed,47/17). Allah, uğrunda cihâd edenleri, kendine giden yola hidâyet eder (ulaştırır). (Bk. el-Ankebût,29/69). Allah'ın rızasını kazanmak isteyenleri Allah, sırât-ı müstakîme (Cennet yoluna) ulaştırır. (Bk.el-Maide,5/16). Allah'ın ayetlerine inanmayanlara Allah, hidâyet vermez. (Bk.ez-Zümer, 39/3). Kâfiri hidâyet etmez. (Bk. en-Nisa',4/155). Haktan sapanların kalplerini hidâyetten döndürür. (Bk.es-Saff,61/5). Allah, imân edenin kalbine hidâyet verir. (Bk.et-Teğabün,64/11).

Hidâyet ve dalâletle ilgili ayetler incelendiği zaman bunlardan, Allah'ın insanları kâfir olarak yarattığı veya zorla kâfir yaptığı hükmü çıkarılamaz. Allah, insanları ilahî imtihan için imân ve küfürden uzak olarak yaratmış, ama onlara imâna götürecektir her türlü imkan ve fırsatı vermiştir. İnsana, dıştan olumsuz etkiler yapılmassa Allah'ın verdiği akıl, Allah'ı bulmaya yeterlidir. İnsanın yaratılışı, imâna müsait, elverişlidir. İmân, insan yaratılışına uygundur. Küfür, yaratılışa uygun değildir ve sonradan, çevrenin olumsuz etkisiyle kazanılır. Allah, kullarını, imân etmeye müsait yaratmış, imân etmelerine yardımcı olmuş ve imânlarından razı olmuştur. Küfre yardımcı olmamış, kullarının küfürlerine razı da olmamıştır. Ama sonuçta imân dileyene imân, küfür dileyene küfür yaratmıştır. İmân ve küfrü kesbeden kuldur, sorumluluk kula aittir.

Allah, hiç sebep yokken bir kulunun kalbini mühürlemez. Ona verdiği her türlü inanma imkan ve fırsatlarını değerlendirmemekte direnen, küfürde ısrar eden kulunun kalbini -o kulunun, irâdesini, imânda asla kullanmayacağını bildiği için- mühürler.

Peygamberlere ve ilahî kitaplara kulak vermek, onların istediğini yani dînî emirleri yapmak ve yasaklardan uzak durmak, hidâyete sebep olduğu gibi; nefse uymak, şeytana tabi olmak da küfre sebeptir. Şeytanın işi, sadece çirkini güzel göstermekten ibarettir. Şeytanın insanı zorla saptırma gücü yoktur.

Hidâyeti bulanların, başkalarının hidâyetine yardımcı olması, dînî ve vicdânî görevdir. İnsan, hem akıl ve irâdesini hidâyeti elde etmede kullanmalı, hem de hidâyetten ayırmamasını yüce Allah'tan istemelidir. Zira insan, zayıf bir yaratıktır, pek çok konuda Allah'ın yardımına muhtaçtır.